

Sveučilište u Zagrebu – Filozofski fakultet
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

Suvremena transmigrantska iskustva visokoobrazovanih Zagrepčana

Diplomski rad

studentica: Tea Gorup

mentorica: doc. dr. sc. Marijeta Rajković Iveta

Zagreb, rujan 2015

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad "Suvremena transmigrantska iskustva visokoobrazovanih Zagrepčana" izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice doc. dr. sc. Marijete Rajković Ivete. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

SADRŽAJ:

1. UVOD	4
1.1. METODOLOGIJA	5
1.2. KRITIKA LITERATURE.....	8
2. TEORIJSKI OKVIR.....	10
3. POTISNI FAKTORI ISELJAVANJA.....	13
4. SVAKODNEVNICA.....	17
4.1. PRONALAZAK SMJEŠTAJA.....	17
4.2. GRANICE DRUŠTVENIH ZAJEDNICA.....	20
4.3. JEZIK.....	23
4.4. HRVATSKO ISELJENIŠTVO I SUVREMENI VISOKOOBRAZOVANI MIGRANTI.....	25
4.5. SLOBODNO VRIJEME.....	28
4.6. KOMUNIKACIJA S OBITELJI I PRIJATELJIMA.....	31
5. POSJETE I POVRATAK	33
5.1. POSJETI OBITELJI I PRIJATELJA.....	33
5.2. POSJETI ZAGREBU.....	34
5.3. PLANOVI ZA BUDUĆNOST?	36
6. ZAKLJUČAK	38
7. LITERATURA	41
8. PRILOZI	45
8.1. POPIS PRILOGA	50

1. UVOD

Rad predstavlja etnološki i kulturnoantropološki uvid u suvremene transmigrantske prakse i življena iskustva mladih visokoobrazovanih Zagrepčana. U radu fokus je stavljen na grupu mladih ljudi, starosti od 25 do 30 godina, koji su visokoobrazovani i zaposleni te su rođeni u Zagrebu. Uz navedene preduvjete, bilo je potrebno pronaći kazivače koji zbog potreba posla često mijenjaju lokacije na kojima žive. Upravo njihov način života, odnosi i veze koje uspostavljaju između nekoliko lokacija definira ih transmigrantima. Ono što me ponukalo na odabir ove teme su iskustva nekolicine prijatelja koji žive takvim 'transmigrantskim načinom života'.

Prije terenskog istraživanja iščitala sam postojeću literaturu o istraživanju suvremenih migranata s naglaskom na visokoobrazovane. Hrvatska literatura o migracijama visokoobrazovanih odnosi se na 'odljev mozгова'. Nakon pregleda dosadašnjih istraživanja, u radu ću se posvetiti literaturi o suvremenim teorijskim postavkama, transmigrantskoj teoriji i teoriji transmigrantskih zajednica. Druge novije ili starije migracijske teorije nisu posebno obrađivane zbog tematike i limitiranog opsega rada.¹ Kroz polustrukturirane intervjuje željela sam saznati zbog čega su se odlučili prihvatiti posao u inozemstvu, na koji način provode slobodno vrijeme nakon posla, održavaju li kontakte s obitelji i prijateljima, koliko često dolaze u Zagreb te koji su im planovi za budućnost. Korištenu metodologiju sam predstavila u posebnom poglavlju.

U pokušaju da se da djelomičan presjek transmigrantskog načina života, obrađeno je nekoliko tematskih cjelina. Središnji dio rada bazira se na analizi dobivene građe. Sakupljena građa u kombinaciji s teorijom i vlastitim interpretacijama razmatra temeljna pitanja ovog rada. Rad se dotiče potisnih faktora iseljavanja i motivacije kazivača, zatim daje uvid u njihovu svakodnevnicu te završava temom posjećivanja Zagreba, obitelji i prijatelja, odnosno povratka i planova za budućnost. Naglasak je stavljen na konstrukciju svakodnevnice, od prvih susreta sa stranom zemljom - pronalaska smještaja, procesa stvaranja poznanstava, učenja jezika, provođenja slobodnog vremena i načina održavanja veza s prijateljima. Također, jedno poglavlje je posvećeno odnosu starijeg hrvatskog iseljeničtva i suvremenih migranata. Cilj je bio istražiti na koje su načine kazivači inkorporirani u transnacionalne društvene prostore te kako održavaju vitalne sponne između različitih lokacija.

¹ Više o migracijama, terminologiji, tipologiji te različitim teorijskim pristupima vidi u Grbić Jakopović 2014.

1.1. METODOLOGIJA

Zadatak etnologa i kulturnog antropologa je, ne samo opisivanje, već i interpretiranje svijeta, društva, zajednica koje promatraju, točnije istražuju (usp. Potkonjak 2014:15). Prema Cliffordu Geertzu do tog znanja dolazimo etnografijom: "uspostavljajući odnose, birajući informante/sugovornike, transkribirajući tekstove, mapirajući teren, praveći genealogije, vodeći dnevnik i tako dalje" (1973: 5-6). U tom duhu je nastao i ovaj diplomski rad, temeljeći se na etnografskom istraživanju. Istraživanju se pristupilo kvalitativno kako u prikupljanju građe, tako i u analizi dobivenih podataka.

Svako istraživanje započinje etnologovim odlaskom, odnosno ulaskom na teren (usp. Potkonjak 2014:16). Dugo vremena odlazak na teren bio je povezan s fizičkim odlaskom, izmještanjem, dolaskom na određenu lokaciju, odnosno mjesto izvjesne omeđene kulture, i naposljetku povratkom kući. Suvremeni se tereni određuju u terminima društvenih odnosa, mreža i prostora. Dakle istražuju se ljudi koje slijedimo u njihovom bivanju na jednome ili kretanju kroz različite lokalitete i njihove interpretacije svijeta (usp. Hannerz 2003; Welz 1998 prema Čapo Žmegač, Gulin Zrnić, Pavel Šantek 2006:28). 'Odlazak na teren', za potrebe ovog istraživanja, bio je fizički, ali i virtualan. Boravak na virtualnom terenu prema Ivi Pleše predstavlja "odmicanje od tradicionalnog terena, okretanje društvenim umjesto fizičkim prostorima i time barem djelomično kao oslobađanje od fizičkih, teritorijalnih granica" (2006:131). Svi su intervjui provedeni u Zagrebu, na lokacijama koje su odabrali kazivači. Dva intervjua su provedena u kafiću, jedan u domu kazivača, jedan u domu istraživačice. Jedan intervju proveden je pomoću Skype servisa za video komunikaciju. Znači, fizičko izmještanje nije bilo presudno za provedbu terenskog rada, što potvrđuju suvremena teorijska stremljenja (boravak u vlastitom domu te u društvenim virtualnim prostorima). Već spomenuto, a vidljivo i iz samog naslova, za istraživanje je odabran teren nadohvat ruke, oprostoren u Zagrebu. Istovremeno, on je i transnacionalan, "odnosno 'međudržavno translokalan' jer se bavi skupinom [ljudi op.a.] koja se proteže preko nacionalnih/državnih granica" (Čapo Žmegač, Gulin Zrnić, Pavel Šantek 2006:28).

Važno je naglasiti i vlastito iskustvo istraživačice, koje uključuje duži boravak u inozemstvu, na dvije lokacije, time i integraciju u nove sredine. Iako moje iskustvo nije vezano za poslovni svijet, već za onaj studenski, poneke situacije iz života mojih kazivača, mogla sam prepoznati u vlastitom iskustvu, a time i bolje ih razumjeti. Također, neki su stavovi, vrednovanja kazivača dovela i do propitivanja vlastitog iskustva i stavova. Upravo se

Valentina Gulin Zrnić osvrće "na osobno u istraživanju, koje je dinamičan koncept propitivanja, premještanja i re-evaluiranja osobnih iskustava tijekom istraživanja", i kazivačevih i istraživačevih (2006:91). Domaći etnolog uvjetno "postaje" stranac time što analitičkim postupkom defamilijarizacije, očuđenja i refleksije prepoznaje i promišlja blisku drugost (usp. Auge 2002; Gulin Zrnić 2006:80 prema Potkonjak 2014:32).² Tijekom rada neću se osvrutati na moje iskustvo jer ne spada u domenu rada. Moja pozicija *polu-insajdera* sigurno je utjecala na proces istraživanja, a najviše mi je pomogla pri oblikovanju pitanja.

Pri analizi dobivenih podataka trudila sam se fokusirati na prikazivanje životnih priča i iskustava kazivača. O opasnosti generalizacije i općenito o nedostacima etnografskog pisanja piše Lila Abu-Lughod (1991). Ona predlaže pisanje "etnografije pojedinačnog" kako bi se udaljili od proizvodnje 'drugosti'. "Etnografija pojedinačnog" moćno je oruđe protiv generaliziranja iskustava koje teži izjednačavanju različitosti i homogeniziranju kulture (usp. Abu-Lughod 1991: 150).

Kao što je već napomenuto, za potrebe ovog istraživanja intervjuirala sam pet kazivača tijekom lipnja i srpnja 2015. godine. Intervjuirala sam četiri muškarca i jednu ženu. Budući da je cilj bio potaknuti kazivače da pričaju o svojim svakodnevnim iskustvima života u inozemstvu i stalnim mijenama mjesta boravišta odlučila sam se za kvalitativne polustrukturirane intervjuje.

Odabir sugovornika, u jednu ruku bio je nasumičan, no bilo je bitno zadovoljiti nekoliko kriterija, vidljivih iz samog naslova rada. Moji sugovornici su visokoobrazovani te dolaze iz Zagreba. Također, svi imaju ispod 30 godina. Svi su kazivači zaposleni te zbog prilika posla često sele i mijenjaju mjesta boravka. Upravo ih taj kriterij njihove stalne mobilnosti i stvaranja prostora koji prelaze nacionalne granice, određuje kao transmigrate. Bitno je napomenuti da su neki od kazivača moji prijatelji, a do drugih kazivača došla sam putem nekih od mojih prijatelja. Moje osobno iskustvo, poput neformalnih druženja, putovanja, općenito provođenja vlastitog slobodnog vremena u društvu nekih od sugovornika, pružili su mi određena prethodna znanja o istraživanima i temi istraživanja.

² Taj postupak prepoznavanja razlike između etnografovog sebstva i vlastite kulture u koju je etnolog uronjen i angažiran osobno, profesionalno, prijateljski, kulturno Gulin Zrnić naziva defamilijarizacijom ili poetskim očučivanjem te ga predstavlja kao središnju os racionalizacije u autoantropologiji i etnologiji bliskog (usp. 2006:73-91).

Prva od kazivača, Marta³ ima 26 godina i završila je Fakultet računarstva i elektrotehnike, smjer energetika. Danas je zaposlena u Grazu u Austriji kao *project manager* u firmi koja je dio Jungheinrichovog koncerna.⁴ Zbog potreba radnog mjesta, ovisno o projektu, Marta privremeno mijenja mjesta boravljenja. Boravila je u Španjolskoj, Belgiji, Velikoj Britaniji te Kini.

Drugi kazivač David (26 godina) je magistar geologije. Završio je Rudarsko-geološko-naftni fakultet u Zagrebu, smjer Geologija mineralnih sirovina i geofizička istraživanja. Zaposlen je u Zagrebu u Geofizici⁵ na poziciji QS (*Quality control i processing*). Rad na terenu sastavni je dio opisa posla. Trenutno se kazivač nalazi na terenu nedaleko od Kaira u Egiptu zbog čega je i obavljen intervju preko Skypa.

Sljedeća dva kazivača rade u istoj firmi koja se bavi automatizacijom sustava. Iako su Petar i Tin zaposleni u istoj firmi, ne rade isti posao. Tina (29 godina) nisam osobno poznavala, već sam do njegovog kontakta došla preko Petra. Petar (28 godina) je stručni prvostupnik inženjer elektrotehnike, smjer Automatizacija i procesno računarstvo. Petar je trenutno pri kraju svog diplomskog studija. Tin je završio specijalistički diplomski studij elektrotehnike, smjer Komunikacijska i računalna tehnika. Iako su oboje bili studenti Tehničkog veleučilišta tek su se upoznali na poslu. Rade za zagrebačku firmu, čija 'firma majka' ima sjedište u Salzburgu u Austriji.⁶ Rad na terenu sastavni je dio njihova opisa posla. Petar je tako duži period boravio u Salzburgu te nešto kraći u Beču i Kini, a trenutno se priprema na odlazak u Indiju. Tin je, zbog dužeg radnog staža, radio na brojnim projektima, nekim kraćim, poput projekata u Njemačkoj (Heidenheim, Ravensburg, Wittenberg, Kostheim), u Rumunjskoj i Austriji, te nekim dužim u Škotskoj, Sjedinjenim Američkim državama (Južnoj Karolini u gradu Spartanburgu), a trenutno radi na projektu u Indiji. Susreli smo se tijekom njegova godišnjeg odmora koji je proveo u Zagrebu.

Peti kazivač Jan (26 godina) magistar je matematike. Studij je završio na zagrebačkom Prirodoslovno-matematičkom fakultetu. Tijekom studija boravio je na studentskoj praksi u Harsewinkelu u Njemačkoj. Pri završetku studija posao je tražio u Njemačkoj, gdje se i nastanio. Trenutno živi i radi u Frankfurtu. Radi za internacionalnu kompaniju KPMG u

³ Imena kazivača izmijenjena su u svrhu zaštite podataka i privatnosti.

⁴ Jungheinrich se bavi proizvodnjom viličara, ali i obuhvaća područje skladišnih softvera tzv. "Warehousing systems". <http://www.jungheinrich.com/>, pristup: 28.8.2015.

⁵ Hrvatska firma koja se bavi seizmičkim istraživanjima. Pozicija Quality control i processing odnosi se na provjeru i sortiranje podataka koji dolaze s terena. <http://www.geofizika.com/>, pristup: 28.8.2015.

⁶ Ime firme je izostavljeno u svrhu zaštite podataka i privatnosti.

sektoru financija, točnije revizije i savjetovanja.⁷ Zanimljivo je da je kazivač jedan period djetinjstva također proveo u Njemačkoj. Jana sam upoznala preko moje prijateljice na zajedničkim druženjima, a iz njezinih sam priča djelomice bila upoznata s njegovim poslovnim uspjesima.

Svi kazivači imaju od godine dana do tri godine radnog iskustva u inozemstvu.

1.2. KRITIKA LITERATURE

Iako se interes za istraživanje migracija visokoobrazovanih radnika javio 60-ih i 70-ih godina prošloga stoljeća, početkom 90-ih godina još više raste interes za to polje (usp. Vertovec 2002:2 i Golub 1992:131). 'Odljev mozgova' ili *brain drain* je specifičan oblik migracije. To je odlazak visokoobrazovanih stručnjaka, znanstvenika i intelektualaca neke zemlje (usp. Šverko 1996:2). Drugim riječima, pojam odljeva mozgova "nije sinonim za migriranje znanstvenika, već je "vezan uz prostornu pokretljivost svih visokoobrazovanih kvalificiranih migranata koji (trajnije) prelaze međe nacionalnih država ili matičnih zemalja" (Golub 1992:27). Visokokvalificirani migranti su oni koji posjeduju diplomu ili opsežna specifična znanja - uključujući arhitekta, financijske stručnjake, inženjere, tehničare, istraživače, znanstvenike, vrhunske kuhare, profesore i učitelje, zdravstvene djelatnike, IT stručnjake (usp. Vertovec 2002:2).

Neki autori omeđuju pojavu odljeva mozgova na smjer kretanja od nerazvijenih te zemlja u razvoju prema razvijenima, dok se smjer razvijeni prema razvijenima smatra "cirkuliranjem visokostručnih migranata" (Mežnarić, 1990:1 prema Mikulić 2002:8). Migracije visokoobrazovanih iz nerazvijenih i zemalja u razvoju nose posljedice poput ekonomskog zaostajanja razvoja zemlje iz koje su otišli, pada standarda stanovništva i sl. Najčešći razlozi odlaska visokoobrazovanih stručnjaka nalaze se u niskim plaćama, nezaposlenosti, radnoj nesigurnosti te nedovoljnom angažmanu države na polju znanost (usp. Logan 1992, prema Šverko 1996:4).

Tema 'odljeva mozgova' prema mojim saznanjima do sada nije bila istraživana od strane etnologa i kulturnih antropologa. Pri pretraživanju literature o 'odljevu mozgova' nalazila sam istraživanja iz područja sociologije i psihologije. U daljnjem tekstu izdvojila sam neke od radova.

⁷ <https://home.kpmg.com/xx/en/home.html>, pristup: 28.8.2015.

Branka Golub u svojoj doktorskoj dizertaciji analizirala je vanjske migracije znanstvenika (1992). Fokus je stavila na utvrđivanje sociostrukturnih i motivacijskih odrednica znanstveničke migracije. Svoje istraživanje nastavlja i dalje te 2004. godine objavljuje knjigu s istom tematikom. U knjizi se analiziraju i kompariraju rezultati četiri istraživanja.⁸ Rezultati istraživanja pokazali su da iako su motivi emigriranja bili raznoliki, od ekonomskih i političkih do obiteljskih, u hijerarhiji motiva na prvom mjestu su se nalazili profesionalni razlozi. Drugi je zaključak da se u uvjetima gospodarske i društvene krize znanstveničke migracije po svojim značajkama približavaju općim migracijama. Drugim riječima, sve češće se pojavljuje ekonomski i politički motiv za odlazak. Istraživanjem su se nastojale ustanoviti osnovne značajke potencijalnog odljeva mladih hrvatskih znanstvenika iz zemlje.

Diplomski rad Ive Šverko bavi se psihologijskim determinantama odljeva mozgova u Hrvatskoj (1996). Autorica je dala pregled terminologije te istraživanja odljeva mozgova, orijentirajući se na teorije motivacije. Kvantitativno istraživanje provela je na uzorku studenata te je zaključila da su studenti s ambicioznijim obrazovnim planovima, studenti muškog spola te oni kojima netko blizak živi u inozemstvu skloniji odlasku.

Analizu studentske populacije i potencijalnog odljeva mozgova na temelju aspiracijskih i vrijednosnih aspekata provela je Đurđa Mikulić (2002). Jedan dio posvećen je teoretskom shvaćanju pojma vrijednosti i definiranju istog. Fokusira se na aspiracijsku i motivacijsku funkciju pri potencijalnim migracijama visokoobrazovanih.

Mirjana Adamović provela je empirijsko istraživanje na polovici cjelokupne populacije znanstvenih novaka zaposlenih na Zagrebačkom sveučilištu (2003). Svoj rad usmjerila je na istraživanje potisnih i privlačnih faktora iseljavanja. Zaključak je kako su potisni faktori povezani s odlaskom od privlačnih faktora (usp. Adamović 2003: 132). Između 1990. i 2000. godine smanjio se postotak mladih znanstvenika koji su odlučili napustiti državu s 11.7% na 2.4%, ali istovremeno nakon 2000. godine velik broj njih je razmatrao tu opciju (usp. Adamović, Mežnarić 2003, prema Hornstein Tomić, Pleše 2014: 4).

Recentan pregled istraživanja odljeva mozgova u Hrvatskoj dali su Caroline Hornstein Tomić i Borna Pleše (2014). U novijim istraživanjima sve su više uključeni studenti, jer se broj studenata na razmjeni drastično povećao. Zbog sve većeg broja raznih programa namijenjenih studentima, povećala se svijest da su upravo studenti potencijalni budući visokoobrazovani migranti (Vertovec 2002:13). Također sve se više istražuju cirkularne i

⁸ Prvo istraživanje provedeno je 1986. godine, zatim drugo 1990. godine. Nakon nekoliko godina provedena su još dva istraživanja 1995. i 1998. godine. (Golub 2004)

suvremene migracije (Hornstein Tomić, Pleše 2014: 5). Autori Hornstein Tomić i Pleše iznijeli su i recentne statističke podatke prema kojima je 85% mladih spremno napustiti Hrvatsku te da je do 2013. godine Hrvatsku, iz razvijenijih regija i grada Zagreba, napustilo između 60 000 i 70 000 mladih (2014: 5).

Radovi koji se bave odljevima mozgova iz Hrvatske uglavnom se temelje na istraživanju mladih znanstvenika ili studenata, kao potencijalnih migranata. Velik broj radova donosi preglede najvažnijih teorija i istraživanja, što mi je pomoglo pri ulasku u temu odljeva mozgova. Autori su uglavnom sociolozi i psiholozi koji su koristili kvantitativnu metodu i prikazuju statističke podatke. Na temelju statističkih podataka, pogotovo novijih, dobila sam uvid u širinu problematike, odnosno koliko je taj fenomen danas aktualan.

2. TEORIJSKI OKVIR

U stručnoj literaturi prije 1990-ih godina dominirala je binarna paradigma u kojoj se pojmovi iseljavanja, povratka, emigracije, imigracije, useljeničke zemlje, iseljeničke zemlje, jasno odvajaju. Također, prevladavala je teza da migranti emigracijom sele fokus interesa i mjesto društvenih interakcija na novo mjesto, mjesto emigracije. Takvo shvaćanje vodi do stvaranja opozicija između 'privremenih' i 'trajnih' migracija (usp. Čapo i Jurčević 2014:22).

Devedesetih se godina počinje napuštati bipolarna paradigma analize migracijskih procesa te se ustanovljuje transnacionalna paradigma proučavanja migracijskih fenomena. (usp. Čapo Žmegač 2010: 21, 22). Nedostatnost i mane ranijih teorija bile su vidljive pri pokušajima opisivanja i interpretiranja novih oblika mobilnosti očitovanih kroz dinamičnu, premanentnu i kontinuiranu interakciju ljudi iz zemalja iseljavanja i zemalja useljavanja. Velikim dijelom ta je interakcija rezultat ubrzanog razvoja tehnologije, posebice u području telekomunikacija (usp. Grbić Jakopović 2014: 29).

Znači, transnacionalni pristup podrazumijeva iterativnu mobilnost ili cirkularno kretanje ljudi te regularno bivanje u dvije države (ibid). Prema tome, ni useljavanje ni povratak se ne promatraju kao jednosmjerna i definitivna mobilnost "koja implicira trajnu dislokaciju i prekidanje veza bilo s društvom podrijetla (u vrijeme iseljavanja) ili s društvom useljenja (u razdoblju povratka)" (Čapo i Jurčević 2014: 25). Također, može postojati i više društava useljenja, ukoliko se radi o složenijim migracijskim putanjama.

U suvremenoj terminologiji uvriježeni su pojmovi migrant ili transmigrant, a izbjegavaju se pojmovi poput emigranta, odnosno iseljenika, i imigranta, odnosno useljenika.

"Život migranta satkan je od veza i odnosa kojima se povezuju dva ili više prostora i ljude koji u njima žive, kao i od kruženja stvari, novca i usluga između tih dvaju prostora lociranih u dvije države (ili u složenijim migracijskim putanjama, više država)" (ibid: 24).

U transnacionalnom pristupu mobilnost postaje dijelom migrantova života, a distinkcija između zemlje podrijetla i useljenja postaje zamagljenom. "Transmigrantima se pripisuje sposobnost stvaranja društvenih polja i prostora - arena društvene akcije koje premošćuje zemljopisne, kulturne i političke granice" (Grbić Jakopović 2014: 29). Kod transmigranata osjećaj pripadanja se generira dvosmjerno, oni istovremeno postaju autsajderi i insajderi. Često ih insajderima počinje doživljavati i društvo zemlje useljenja. Oni sudjeluju u novonastalim transnacionalnim zajednicama, koje su istovremeno translokalne i purilokalne (usp. Vertovec, 2001 prema Grbić Jakopović 2014: 29). Od "'običnih' imigranata postaju respektabilni 'imigrantski drugi': informiraniji, obrazovaniji, mobilniji, ekonomski neovisniji, ne tek dobro integrirani nego inkorporirani" (Grbić Jakopović 2014: 29).

U literaturi koja obrađuje transnacionalne procese pojavljuju se koncepti transnacionalizma, transnacionalnih socijalnih prostora i transnacionalnih socijalnih polja koji su često višeznačno definirani (usp. Kuti 2012: 120).

Transnacionalizam se prije svega odnosi na stanje u kojem, usprkos velikim prostornim udaljenostima i "nacionalnim" granicama, granicama zemalja (uključujući i nacionalne zakone, regulaciju i retoriku), određene socijalne veze pokazuju tendenciju globalnog intenziviranja te se premještaju u globalni virtualni prostor (usp. Glick Schiller et al., 1992). Termin transnacionalizam intenzivno se upotrebljava u području istraživanja migracija te se općenito počinje odnositi na mnogostruke veze i interakcije ljudi i institucija preko granica nacija-država (usp. Vertovec 1999 prema Božić 2004: 189). Razlikujemo još i pojam transnacionalnosti. *Transnacionalnost* je uvjet kulturne povezanosti i pokretljivosti u prostoru, dok se transnacionalizam odnosi na kulturne specifičnosti globalnih procesa (usp. Ong 1994:4 prema Povrzanović Frykman 2001: 13).

"Transnacionalni društveni prostori sastoje se od kombinacija trajnih društvenih i simboličkih veza, njihovih sadržaja i pozicija u mrežama i organizacijama, te od mreža i organizacija koje se nalaze u više država. Ti prostori impliciraju dinamičke procese, a ne statične pojmove veza i pozicija. Kulturni, politički i ekonomski procesi u transnacionalnim

društvenim prostorima uključuju akumulaciju, uporabu i efekte raznih vrsta kapitala, njihov opseg i konvertibilnost: ekonomskog kapitala, ljudskog kapitala poput obrazovnog stupnja, sposobnosti i know-how-a, kao i društvenog kapitala, uglavnom kao inherentnih resursa ili resursa prenošenih društvenim i simboličkim vezama" (Faist 2000a: 200).

Faist definira i transnacionalne zajednice gdje su međunarodni migranti i oni koji ostaju iza njih "povezani gustim i jakim socijalnim i simboličkim vezama tijekom vremena i preko prostora s obrascima mreža i krugova u dvije zemlje – utemeljenima na solidarnosti" (2000b: 196).

Autorice Levitt i Glick Schiller nastoje razviti pristup transnacionalnih socijalnih polja koji razlikuje postojanje transnacionalnih socijalnih mreža i svijest aktera da su dijelom tih mreža (usp. 2004: 1006). Razlikuju 'načine bivanja' unutar polja i 'načine pripadanja' transnacionalnom socijalnom polju. 'Načini bivanja' u nekom društvenom prostoru su svi društveni odnosi i prakse u koje su pojedinci uključeni u svojem svakodnevnom životu te ne znači da se ljudi nužno identificiraju s ikakvom etiketom ili kulturnom politikom vezanom uz taj prostor. 'Načini pripadanja' su one prakse koji određuju ili ukazuju na identitet koji pokazuju svjesnu povezanost s određenom skupinom. "Kad pojedinci to eksplicitno prepoznaju i ističu transnacionalne elemente onog što jesu, također izražavaju transnacionalni način pripadanja" (ibid:1010). Transnacionalni načini bivanja i pripadanja mogu se pojavljivati neovisno, u različitim kombinacijama i kontekstualno.

3. POTISNI FAKTORI ISELJAVANJA

Konačnoj odluci o preseljenju u drugu državu prethode mnogi faktori. U literaturi, uzrocima migracija bavi se teorija potisno-privlačnih faktora. Potisni faktori (eng. push) su oni koji potiču ljude na migraciju, dok su privlačni (eng. pull) su oni faktori koji privlače ljude da se usele u određen prostor (usp. Grbić Jakopović 2014:22).⁹ Uz nabrojene faktore usko je vezana i osobna motivacija, ali i makro, mikro i mezokontekst. Propitivala sam iskustva mojih kazivača pri traženju posla, razloge prihvaćanja posla, zatim tijek samog zapošljavanja. Analizom kazivanja moglo se zaključiti koji uzroci, odnosno razlozi utječu na odluku o napuštanju Hrvatske.

Tri kazivača formalno su zaposlena u Republici Hrvatskoj, ali rade u sestrinskim firmama ili na terenima izvan Hrvatske. Dvoje kazivača je zaposleno u zemljama njemačkog govornog područja, točnije u Austriji i Njemačkoj. Neki od kazivača zaposlili su se tijekom studiranja, točnije pri kraju svog studija, dok su drugi tek nakon završetka studija počeli tražiti posao. Kazivačica Marta u Grazu se zaposlila, formalno, prije završetka studija.

"Kod nas na faksu imaš taj *Job fair*, i to je nešto što organizira KSET. To svake godine ide, već 15 godina, al je te godine (2013.), tjedan dana poslije bio taj *STR recuting day*, koji je organizirala Štajerska, kao njihova lokalna uprava, ne znam. I oni su došli zapošljavat za firme kao elektrotehnika, računarstvo i strojarstvo direkt kod nas na faks. Ja sam se slučajno našla na faksu, išla sam pisat diplomski i išla sam im krast čokolade ono na štand. Zainteresirali su me. Zvali su me odmah idući tjedan da dođem na razgovor u Graz i tak su me zaposlili." (Marta)

Petar i Tin počeli su raditi prije završetka studija. Oni su posao dobili zahvaljujući preporuci prijatelja, čiji su poziv prihvatili i odlučili otići.

"To nije ni bio otvoren neki natječaj. To je isto u Salzburgu mala firma, tako imaju nekih 15 ljudi. Saznali smo prek' frenda koji je radio tamo. Njima je trebalo ljudi odjednom su imali više projekata. On je ok, dobro radi i njega su pitali ima nekog i da pozove nekog kog'

⁹ Klasifikacija faktora potiskivanja-privlačenja prema D. Bogueu. (1959:488 prema Mesić 2002:294)

Potisni faktori su: 1) nepovoljna privredna situacija, 2) nezaposlenost, 3) politička ili vjerska diskriminacija, 4) odstupanje od vrijednosnog sustava unutar neke grupe ili zajednice, 5) loši uvjeti osobnog razvitka, 6) prirodne kataklizme.

Privlačni faktori su: 1) bolje mogućnosti zapošljavanja, 2) veće zarade, 3) povoljnije prilike profesionalnog napredovanja i razvoja, 4) bolji ukupni životni uvjeti, 5) ovisnost o članovima obitelji, te željama i potrebama priključenja, 6) privlačnost novih i atraktivnih sredina.

zna. I tak je upo jedan frend koji je pozv'o mene, i onda je nešto poslije pozv'o njega (op.a. Petra)." (Tin)

Ovaj tip migracija možemo svrstati pod lančane migracije. Uzor ili poziv najčešće su najbliži najbližima, poput rodbine, prijatelja, susjeda, dobrih poznanika. Takav tip migracije ukazuje da migracijski pokreti imaju svoju unutarnju dinamiku koja nužno ne mora podudarati s demografskom, političkom, ekonomskom situacijom u domicilnom ili migratornom području (usp. Grbić Jakopović 2014:21).

'Klasičnim putem', putem objavljenih natječaja pronašli su posao kazivač David u Zagrebu i kazivač Jan u Frankfurtu.

"Natječaj je bio objavljen na mojPosao.hr, nije bio objavljen na HZZ-u što je bilo čudno. Ja sam slučajno naletio na njega u zadnji tren. I ništa, išao sam na intervju i tamo sam popričao s pravnikom i psihologom i tako. Manje-više takva spika da vide kakva sam općenito osoba, da li sam za taj posao ili nisam. Nije uopće bilo pitanje nikakva struka i to sve, manje-više naučit ćeš. Onda su me nakon mjesec dana zvali opet, onda sam se upoznao s direktorom i on mi je rekao da dođem radit. Nije bilo neke selekcije, veću selekciju sam imao u HT-u prije intervjuja. Ne možeš vjerovat." (David)

"Ja samo to išao baš u svojoj režiji. Znači prvo sam išao guglat poduzeća koja su mi prva pala na pamet tipa BMW, Comertz bank, Deutsche bank, Audi, i šta ja znam. Onda sam tražio portale gdje se nude poslovi. Onda sam naiš'o na portal Stepstone.de, (...) to mi je više koristilo da vidim koja to poduzeća postoje osim ovih koja su, da tako kažem, opće poznata. To je onda išlo u mojoj režiji. Dođe poziv za razgovor ili dođe odbijenica. (...) Prvih mjesec dana sam slao prijave. Imali su [KPMG op.a.] natječaj za jednu poziciju i onda sam se ja prijavio, oni su mi odgovorili da me ne mogu uzet u obzir za tu poziciju, ali me mogu za neš' slično tome. I ako sam zainteresiran da dođem tog i tog datuma na razgovor." (Jan)

Motivacija iseljavanja je svim kazivačima bila slična. Najčešće su isticali: sam posao, bolje mogućnosti napredovanja, međunarodno iskustvo, mogućnosti putovanja, rada u multikulturalnom okruženju, financijsku sigurnost, odnosno bolja primanja, neki i mogućnost učenja jezika. Primjerice, David je istaknuo "(n)ekako mi je bilo u cilju naći posao u inozemstvu i tako rad na terenu i tako nešto, to sam primarno tražio od početka". Nabrojane prednosti, kako su sami kazivači istaknuli, faktori su koji koje su ih potaknuli na prihvaćanje posla, time i na migraciju. Svi su kazivači isticali privlačne, dok potisne faktore, poput ekonomske, političke ili socijalne situacije u Hrvatskoj, nisu posebno isticali.

Sljedeći korak za kazivače bio je rješavanje papirologije, administrativnih propisa, jednom riječju birokracije. Iskustva su bila pozitivna. Uzlazak Hrvatske u Europsku uniju velikim je dijelom olakšao borbu sa birokratskim aparatom drugih zemalja članica Europske unije. Druga olakšavajuća okolnost je, prema kazivačima, bila pomoć poslodavca. Svoje iskustvo u Austriji Marta je opisala:

"Prvo i osnovno, iako Austrija nije te restrikcije za zapošljavanje maknula, i dalje ti trebaju posebne radne dozvole i to, ipak su stvari puno lakše. Hrvatska je tad ušla u EU i stvari su postale dosta jednostavnije. (...) Ja sam morala sebe prijaviti, isto kao što se tu moraš prijaviti kad se seliš u drugi grad. Znači, dobiti taj *Meldezettel*, to je boravište. To je jedino što sam ja trebala tamo napraviti. Firmi sam trebala poslati diplomu i putovnicu, oni ti sve drugo riješe. Nakon tjedan dana dođe ti doma poštom zdravstvena iskaznica, *Meldezettel*, to je osnovna stvar za bilo kojeg stranca, to je da ti je tamo glavno boravište i to ti je to. Ful jednostavno."

Slično je iskustvo imao i Jan u Njemačkoj.

"Morao sam čekati na red jer je bila ogromna gužva. Dođeš tamo kažeš da si došao i da živiš na toj i toj adresi daš im osobnu iskaznicu ili putovnicu. I oni ti isprinataju taj papir da si prijavljen, to je bilo 5 minuta posla. To ove u firmi nije zanimalo, njima čak nisam rekao adresu u Frankfurtu nego su imali moju adresu u Zagrebu. Svu poštu koju su slali, sve je to dolazio u Zagreb, tipa obračun plaće."

Kod troje kazivača koji su zaposleni u Zagrebu, a rade za ispostave u inozemstvu, nakon klasične prijave u Hrvatskom zavodu za zapošljavanje te kasnije odjave po dobitku posla, ovisno o odlasku na teren, ovisno o državi, potrebne su radne dozvole ili radne vize. Petar objašnjava kako je "(s)tvar (je) u tome da smo mi u principu zaposleni u Hrvatskoj. Mi radimo kao sestrinska firma ove u Salzburgu (...) I onda mi nemamo nikakve potrebe za nekim papirima, dozvolama. Kad prelazim granicu kažem da idem na edukaciju, ako me baš pitaju, jer ne vole oni čuti da ideš raditi."

David je prepričao svoje iskustvo s izradom radne vize.

"A vizu dođeš i kupiš na aerodromu u Egiptu, znaš što, ko' na placu. Ovako ti je mjenjačnica, nekakav ko' šalter i poslije toga su ti dva šaltera. Lik stoji sa strane, dere se viza, viza i uhvatiš ga. Nit' te ko' pita šta radiš, niti ništa. Onda dođeš kod policajca i on ti provjeri putovnicu, zalijepi tu vizu i šibaj dalje."

Dakle, za odlazak mojih sugovornika iz Hrvatske bitan se pokazao makrokontekst, i to makropolitčki kontekst, odnosno ulazak Republike Hrvatske u Europsku uniju, što im je

svima bitno olakšalo prvi korak, rješavanje birokratskih papira i dozvola. Važan je i makroekonomski kontekst, s jedne strane gospodarska kriza u Republicu Hrvatskoj i velika nezaposlenost u odnosu na gospodarski razvijene države zapadne Europe. Ulaskom Hrvatske u Europsku uniju, europsko tržište rada je postalo dostupnije. Važno je naglasiti kako su neke države Europske unije uvele restrikcije pri zapošljavanju hrvatskih državljana, no usprkos tome, posao je lakše dobiti, nego prije ulaska u Europsku uniju.¹⁰ Uz ekonomski segment migracija vezana je potreba za određenim profilom visokoobrazovanih radnika na tržištu rada Europske unije.¹¹ Međudržavna suradnja zemlja članica vidljiva je i na pravnom nivou, jer su zakoni, propisi i regulative usuglašeni na razini Unije.

Sljedeća promatrana razina je mezokontekst, odnosno niz mehanizama koji posreduju između makro i mikrostruktura (usp. Grbić Jakopović 2014:26). Putničke agencije, pravna pomoć, brokeri, tj. posrednici, tumači, agencije za nekretnine dio su 'industrije migracija'. Svi oni imaju svoje mjesto u održavanju toka migracija. (usp. Castles, Miller 2003:134-5). Dobar primjer posredništva je sudjelovanje predstavnika firmi na 'sajmu poslova'. Kazivačica Marta je preko jednog takvog 'sajma', koji je organizirala pokrajina Štajerska, došla do informacija o ponudi poslova i kontakata. Znači, mezokontekst je u Martinom slučaju bio bitan pri donošenju odluke o prihvaćanju posla i preseljenju.

Pod mikrostrukturama, kao trećoj razini promatranja, podrazmijevaju se neformalne socijalne mreže koje su stvorili sami migranti, kako bi si olakšali prelazak i početne teškoće u drugoj državi (usp. Grbić Jakopović 2014:28). Neformalne društvene mreže nisu utjecale na odluku odlaska u početnoj fazi prijave, osim kod kazivača Petra i Tina.

Uvidom u življena iskustva mojih kazivača pokazalo se da je za njihov odlazak iz Zagreba bilo bitno međudjelovanje više faktora, makro i mikro te mezostruktura. Upravo je to međudjelovanje u fokusu interesa teorije migracijskih sustava. Ta teorija promatra proces migracije kao rezultat međudjelovanja makro i mikro te mezostruktura. Uz interdisciplinarni pristup, teorija migracijskih sustava se orijentira na poveznice između ishodišnog i odredišnog prostora (ibid:27-28).

¹⁰ Ova tema je bila u fokusu mnogih medija, pr. <http://www.glas-slavonije.hr/273398/1/Radne-vize-za-hrvatske-gradjane-ukida-i-Spanjolska>; pristup: 2.9.2015.

¹¹ Zbog velikog zanimanja o odlasku iz Republike Hrvatske dnevne novine objavljivale su korisne informacije pr. <http://www.jutarnji.hr/vodic-za-sve-koji-zele-raditi-u-inozemstvu-pogledajte-gdje-mozete-naci-posao-u-eu-i-svijetu-/1093559/>; pristup: 2.9.2015.

4. SVAKODNEVNICA

U ovoj cjelini u fokusu će biti svakodnevne aktivnosti i prakse u novoj državi, ali i izvan njezinih granica. Istraživala sam načine i iskustva pronalaska smještaja, stvaranja novih poznanstava, učenja jezika, korištenja slobodnog vremena te održavanja veza s domovinom, obitelji i prijateljima. Koristeći suvremene teorijske postavke te analizu kazivanja, istražiti ću načine i veze uspostavljanja kontinuiteta svakodnevnice između udaljenih lokacija. Održavanjem društvenih i simboličkih veza, odnosa i praksi, kazivači-transmigranti sudjeluju u stvaranju transnacionalnih društvenih prostora ili polja.

4.1. PRONALAZAK SMJEŠTAJA

Preseljenja u drugu državu, odnosno rad na terenu ili rad na projektu podrazumijevaju fizičku promjenu lokacije. Upravo ta stalna mobilnost definira moje kazivače transmigrantima. Cilj je bio istražiti kako i gdje su moji kazivači smješteni; njihov životni prostor u bazi, pritom misleći na lokaciju gdje su kazivači zaposleni, te na terenu, odnosno na projektima. Pitanja su bila usmjerena iskustvima pronalaska smještaja, kriterije pri odabiru smještaja te odnosu sa sustanarima.

Prije selidbe u drugi grad, gdje je stacionirana firma, potrebno je osigurati smještaj. Svi moji kazivači, osim jednog koji je zaposlen u Zagrebu, uložili su osobno vrijeme u traženje stana neovisno o poslodavcu, čija potpora je bila manja ili veća. Kazivači su traženje stana započeli pretraživanjem stranica za iznajmljivanje na internetu, zatim razgledavanjem stanova i susretima s vlasnikom ili sustanarima. O svom iskustvu Marta je kazala:

"Ja sam ti tamo došla, uzela sam si jedan vikend ili dva dana, ne sjećam se baš. Otišla sam u Graz, spavala sam jednu noć u hostelu i imala sam dva dana za što više stanova pogledat. Svaki dan sam pogledala osam stanova. Tak' sam si složila raspored da ne gubim previše vremena. I našla sam si genijalan stan vrlo brzo. Stanovi u Grazu, mislim naći ćeš ti stan. Pitanje je kakav ćeš stan naći."

Petar je u Salzburgu imao veliku pomoć, odnosno potporu poslodavca, kako onu novčanu, tako i praktičnu.

"Bolje mi je da si sam nađem stan, oni ako ga žele platit' super, ako ne, naći ću drugi. A uvijek pristanu čim nađeš nekakav stan. Nikad nije bilo nikakvih problema. Nama šef priča njemački, pa onda kad nađem stan, mu kažem da nazove. I čim ih nek'o nazove ko' zna pričat

njemački, onda je njima to ok. Najvjerojatnije se spomene da radimo za tu salzburšku firmu. Tak' odmah vide da nisu stavili u stan baš bilo koga."

Iz priče mog sugovornika moglo se zaključiti kako pronalazak stana u Njemačkoj nije nimalo lak zadatak, odnosno nije lako biti 'odabran'.

"Moraš jedan papir ispunit sa svojim informacijama. Koliko će vas živiti tamo i priložit' obračun plaće ili ugovor o radu. Imaš i ovu Schufa Auskunft. Schufa je kreditna agencija koja svakoj osobi koja ima prijavljeno boravište dodjeljuje bonitet kao kreditni rejting. Banka tvoje informacije o plaćanjima, kašnjenjima prosljeđuje u tu agenciju. Telekomunikacije isto prosljeđuju, sve što ti plaćaš biva proslijeđeno u tu agenciju. Tako oni vide da si ti možeš priuštiti stan. (...) I moraš ostaviti tri mjesecne najamnine kaucije, i četvrtu moraš platiti unaprijed. Veliki je to izdatak na početku. Policajcu [bivšem sustanaru op.a.] sam ostavilo jednu i pol na početku. To je kao osiguranje. To 100% svi traže. Tamo na jedan stan ima deset zainteresiranih. I to je uobičajena praksa. Prije si morao i agenciju platiti, kao proviziju-dvije najamnine." (Jan)

Moji sugovornici navodili su razne kriterije prema kojima su odabirali stan. Najčešće su isticali blizinu centru grada, blizinu poslu, javnom prijevozu - metrou, željeznici te na kojem je glasu ta četvrt. Marta je objasnila u kojem dijelu Graza žive Austrijanci, a u kojem stranci:

"Isto je stvar u Grazu ti imaš desnu i lijevu stranu rijeke. Na lijevoj strani rijeke je BKS (*Bosnisch, Kroatisch, Serbisch*), imaš *Turkisch* dio. I tamo jel, ljudi, inženjeri koji su došli iz Hrvatske ne vole ić. Nego bi na desnu stranu, a tamo su Austrijanci koji su skeptičniji."

Nitko od kazivača prilikom traženja smještaja nije imao neugodna iskustva. Ukoliko je proces pronalaska stana možda i potrajao nekoliko dana, to je rezultat tržišne ponude i potražnje. U svakom slučaju, svi su kazivači u što kraćem roku željeli pronaći smještaj kako bi stvorili osnovne preduvjete za 'normalan' svakodnevni život. Kazivači nisu pridali posebnu pažnju unutrašnjem uređenju stana. Doduše, teme uređenja stana dotaknuli smo se samo razgovarajući o kriterijima odabira stana. Jedan od kriterija bio im je da je stan namješten. Za razliku od Hrvatske, specifičnost je za Njemačku i dijelove Austrije da postoji jako puno nenamještenih stanova na tržištu iznajmljivanja. Samo je kazivač Jan, koji živi u Njemačkoj, imao trošak kupovine namještaja.

Smještaj na projektima, kod svih kazivača, isključivo je briga njihovih poslodavca. Ovisno o duljini projekta, i o budžetu, organizira se smještaj ili u hotelu ili u iznajmljenom

stanu. Tin je prepričao svoje iskustvo: "(u) Americi, tih dva puta po dva mjeseca, sam imao svoj stan. Baš je bio luksuzno uređen. (...) Tamo je smještaj bio super. Da bi ušao u naselje moraš imati svoju šifru, tipično američki". Boravak na kraćem projektu u Kini, koji je trajao mjesec dana, Petar je proveo u hotelu "(...) neki europski lanac, nekakav *Courtyard*. Najbolje je bilo to da je na 27 katu hotela bio bazen, *wellness*, teretana".

Smještaj također ovisi o lokaciji projekta. Ukoliko se radi o ruralnom području, smještaj je organiziran u bližem naselju ili u kampovima.

"Iz aerodroma dođeš u stan u Kairu. Tamo prespavaš i onda putuješ u kamp. Nikad ne putuješ po mraku, nije baš, nije po *safety-u*, *safety* regulativama. (...) Imamo jednu rampu i ima tamo lik koji nas čuva. Nakon tog dijela dođe se do djela di je naš kamp i njegova kuća. To je *safety* čuvano područje s tim vratima, ajmo reć'. (...) Znači, kamp ti se sastoji od velikih kontejnera, šta ja znam kol'ko ima, 12 ili 15 metara ili više. Kontejneri su podijeljeni na odjeljke i na sobe. Imamo uredske kontejnere 'di je naša sva ta oprema. Kompjuteri i to. I oni [kontejneri op.a.] su ti smješteni da tvore nekakvu kockicu, kvadrat. Do nas su ti šatori u kojem spava ovo osoblje lokalno koje radi na terenu. Oni imaju malo, ajmo reć', slabije uvijete i to ti je to. U jednom kontejneru je smještena kuhinja. I imamo još šator sa tv-om."
(David)

Razgovarajući s kazivačima o smještaju na terenu, dobiveni su jednolični odgovori. Točnije, ponekad mi se činilo, da je moje pitanje gdje su smješteni kada su na projektu, bilo gotovo nepotrebno jer su većinom odgovori glasili: u hotelu.¹² Jedino što se razlikovalo bila je kategorizacija hotela, ali u principu većinom su to luksuzni hoteli i lanci hotela. Razgovori o smještaju na terenu najčešće su brzo privedeni kraju. Odgovor možemo pronaći u Augéovom konceptu hotela kao 'nemjesta' (1995). Augé opisuje nemjesta kao tranzitna i privremena, mjesta gdje prevladava samotna individualnost, a ne organska društvenost (1995:94).

Možemo zaključiti da se supostoje dvije razine, ona privatna - samostalnog traženja smještaja koji postaje životni prostor - te ona više institucionalizirana, koju organizira poslodavac, gdje su kazivači smješteni većinom u hotelima ili kampovima.

¹² Iznimka je David koji je smješten u kampu.

4. 2. GRANICE DRUŠTVENIH ZAJEDNICA

Čovjek je prvenstveno društveno biće, stoga je i prirodna težnja stvaranju novih društvenih odnosa dolaskom u stanu zemlju, odnosno zemlje. U ovom će odlomku riječ biti o upoznavanju novih ljudi, o odnosu sa sustanarima, kolegama-sustanarima, kolegama i stvaranju novih prijateljstava.

Svi moji kazivači su u jednom trenutku dijelili stan ili sobu s drugim osobama. U situacijama kada su kazivači sami nalazili smještaj, živjeli su s jednim do troje sustanara. Dvoje kazivača kao sustanare je izabralo 'domaće', Nijemce, odnosno Austrijance. Neka od iskustava su bila pozitivna, a neka malo manje.

"Ja sam uvijek išla u *WGove*¹³, gdje idu studenti, mladi ljudi koji su zaposleni, ko ja. Ja bi realno mogla živjet sama u stanu, ja ne bi to previše osjetila na budžetu, ali čemu? (...) A u ovom prvom stanu di sam bila samo godinu dana, to sam znala da mogu bit samo godinu dana, dvije cure žive, i od jedne je tata vlasnik stana to inače nije *WG*, i zato je stan bio fabulous sav. Jedna je išla na Erasmus jedan semestar, a druga drugi, pa sam mijenjala sobe. Sad su mi frendice, s njima sam si baš, baš super. Baš smo si sjele i totalno neka druga spika.(...) Sa sadašnjim cimerom, sad će bit godinu dana da sam s njim u novom stanu. S njim pričam na njemačkom, s tim da s njim nemam takav odnos, ok smo si ali ne mogu reć da se baš sad družimo ili nešto." (Marta)

Svoje neugodno iskustvo dijeljenja životnog prostora prepričao je Jan.

"On je Nijemac. Mislim bio je ovak' ok, sredina 40ih, policajac, iznimno neuredan. On to nije doživljavao kao nered. Znaš ti kak je to smrdilo unutra, on je pušač. S vremenom sam se ja valjda adaptirao na smrad. Ovak je on bio ok, ali je totalno asocijalan, nema obitelj, prijatelje. On je doslovce 'kuća-poso'. Ako nije u stanu, onda je na poslu ili u dućanu, ne postoji treća opcija. S te strane je bilo malo naporno jer nije da on za vikend ode."

Katkada poslodavci pronalaze smještaj za svoje radnike, kao što su objasnila moja tri sugovornika. Na taj način kolege s posla su istovremeno i njihovi sustanari. David je iznio svoje iskustvo: "(u) kontejneru sam još sam sa jednim čovjekom koji radi tu, kolegom. Dvoje nas je u sobi, krevet na kat. Ok je". Slično je iskustvo Petra i Tina koji su "(c)imeri na poslu i

¹³ WG je skraćena od die Wohngemeinschaft, a u prijevodu bi značila stambena zajednica.

u stanu. Nas dvoje i Matej. Svaki ima svoju sobu, tako kad nekad oćeš svoj mir, možeš se zatvorit."

Sljedeća razina društvenih odnosa u novoj sredini je ona poslovna, odnosno odnos s kolegama na poslu. Moja pitanja su bila usmjerena i na propitivanje etničke pripadnosti kolega. Kazivači su opisali radnu atmosferu:

"Više Austrijanci, ali ima nas je troje stranaca. Plus jedan Indijac koji radi ko programer, ima i jedan Mađar. Zaboravila sam na tog starijeg FER-ovca, koji je tamo već osam godina. On je prije bio jedini stranac u firmi, onda smo mi došli u roku od par mjeseci. Ima jako puno ljudi koji su podrijetlom s naših prostora, pa pričaju hrvatski ili bosanski, ali su Austrijanci. Oni doma cijelo vrijeme pričaju bosanski ili hrvatski." (Marta)

"Bilo je [na prošlom poslu u firmi PwC op.a.] dosta mladih do 30, oni su bili dosta pristupačni i družio sam se s ovim pripravnicima s kojima sam radio. (...) Moram isto reć da se u Njemačkoj to privatno i poslovno dosta razlikuje. Nekako jel to nesvjesno, al' mi pripravnici smo se držali zajedno. Sa njih dvoje sam ostao u kontaktu da se čujemo i vidimo". (Jan)

"U Salzburgu ima petnaest ljudi i nas tu iz Zagreba pet-šest. Više manje su svi Austrijanci. Ima jedan Srbin-Austrijanac i jedan Hrvat-Austrijanac koji su rođeni tamo. I ima jedan feelancer koji je Poljak, al' freelancea najviše za našu firmu." (Petar)

Iz navedenih kazivanja se može zaključiti kako svi kazivači rade u multikulturalnoj atmosferi, koja vlada u samom sjedištu firme. Multikulturalno okruženje vlada i na terenima odnosno projektima. Kada rade na terenu surađuju s lokalnim stručnjacima ili radnicima. Marta na projektima uvijek surađuje s lokalnim zaposlenicima Jungheinrich koncerna:

"Recimo najviše sam radila sa Španjolcem, Englezom, Belgijcem i Kinezima. U Kini ih je dvoje. Sa svima imam dosta dobar odnos. Al' moram priznat sa Španjolcem i Englezom sam si toliko dobra da su me zvali da dođem s njima jel ovako osobno. Oni su stvarno super ljudi, iako su oni svi dosta stariji od mene. Znači najmlađi ima oko 35 godina. Al s njih dvoje sam si fakat super. Ali da, oni jesu u principu zaduženi da se pobrinu za tebe."

David na terenu surađuje s predstavnicima klijenta i lokalnim unajmljenim radnicima.

"Trenutno nas je oko 20-25 ljudi iz Geofizike i oko stotinjak lokalnih radnika plus pet, šest predstavnika klijenta. Oni su neki supervizori i to ti je manje-više to. (...) Pa nije baš da se oni [lokalno stanovništvo, Egipćani op.a.] žele previše družiti s nama. Nije baš da su toliko

gostoljubivi. Malo su ti spike ono muslimani kršćani i te fore. Al' eto iako je ovo ok područje, di jesu pola pola i sve to. I dalje se osjeća nekakva ono, nije netrpeljivost, al malo blaži oblik."

Današnji svijet tehnologije pridonosi upoznavanju novih ljudi. Pritom se ne cilja na virtualno, nego na fizičko sastajanje i upoznavanje. Zanimljiv primjer, prepričavajući vlastito iskustvo, dao nam je Jan:

"I onda izvan posla, imaš na fejsu [*Facebook* op.a.] jednu grupu "Novi u Frankfurtu" koja ima 10 000 fanova. I svaki četvrtak se organizira neformalno okupljanje. Svi koji su novi mogu doć tad, u taj i taj birc i tu možeš upoznat nove ljude. Tak da sam ja, par puta s jednom kolegicom, otišao na to. Jednostavno dođeš, sjedneš, uđeš u priču s ljudima i vidiš da nekako dal si pašete ili ne; možete razmijenit kontakt. Ja sam upoznao par ljudi s kojima se čujem redovito, baš prije 10 dana smo išli cugat na Majnu. I dođe njih dvoje, pa dođu i njihovi frendovi pa se skupi ljudi. (...) Većinom su Nijemci, ima i stranaca, u manjem omjeru. Većinom su ljudi koji su poslom u Frankfurtu i koji su se preselili iz drugih dijelova."

Bilo sa sustanarima, kolegama ili nekim trećim putem, svi moji kazivači, stekli su nova prijateljstva. Troje kazivača iz Zagreba 'život je spojio', ne u Zagrebu, već u drugim gradovima. Marta se tako druži s trojicom kolega iz firme koji su "(...) diplomirali iste godine al se nismo znali na faksu, jer su oni malo produžili pa nisu bili ista generacija. Tek smo se u Grazu upoznali".

Stvaranje novih društvenih veza u inozemstvu je važno za osjećaj stabilnosti na novoj lokaciji privremenog boravka (Mihaljević 2010:101). Možemo reći da migranti-transmigranti postepeno grade društvene odnose i prakticirajući ih, kasnije, više manje na svakodnevnoj bazi. Ti društveni odnosi, uz prakse, dio su društvenog prostora koje autorice Levitt i Glick Schiller (2004) nazivaju načinima bivanja.

4.3. JEZIK

Jezič i govori su, uz ostala izravna i neizravna sredstva komunikacije, jedni od najosnovnijih. (usp. Grbić 2004: 239). U ovom odlomku obrađuju se pitanja koja su bila usmjerena uporabi jezika na poslu i u svakodnevnom životu. Zatim, ključno je odgovoriti na pitanje u kojoj mjeri moji sugovornici koriste engleski jezik, hrvatski jezik te jezik države u kojoj borave. Željela sam saznati koliko im poznavanje jezika države u kojoj borave olakšava svakodnevnicu, odnosno je li im potrebno za svakodnevno snalaženje. Bitno je naglasiti kako se kroz analizu neću osvrnati na povezanost jezika i kulturnog i etničkog identiteta (usp. Grbić 1998).

Svi kazivači služe se engleskim jezikom u poslovnoj sferi. U svojim novim domovima (u suživotu sa sustanarima) koriste ili materinji hrvatski jezik ili njemački jezik (s obzirom da su druge lokacije zemlje njemačkog govornog područja). Pojedini kazivači, poput Marte, koriste više jezika, ovisno o sugovornicima:

"Moje cimerice su jako dobro pričale engleski, uključujući i njihovu ekipu. (...) Sa sadašnjim cimerom, sad će bit godinu dana da sam s njim u novom stanu, s njim pričam na njemačkom. Sad sam već u fazi da mogu pričat njemački. Ali ne mogu kad sam na sastancima za posao. Onda oni pričaju na njemačkom, ali ja odgovaram na engleskom. A sa Hrvatima iz firme pričam na hrvatskom."

U radnom okruženju gdje su veće skupine Hrvata priča se najviše hrvatski jezik. Primjer sa terena iz Egipta dao je David.

"Mi pričamo na hrvatskom cijelo vrijeme, a sa klijentima i lokalcima na engleskom normalno. Ovi naši [neki od kolega op.a.] znaju neke jednostavne riječi na arapskom, ono kreni, stani, dođi, uzmi."

Samo je jednom kazivaču bilo potrebno poznavanje jezika države u kojoj boravi zbog prirode posla. Budući da je Jan u Njemačkoj živio jedan period svog života, to mu nije predstavljalo problem. Pri upoznavanju novih ljudi često mu se dogode zanimljive situacije, upravo zbog dobrog poznavanja njemačkog jezika:

"Kad zinem ili krenem pričat onda je to: kak se zoveš? odakle si? Većinom onda misle da sam tamo rođen ili da živim X godina u Njemačkoj. Onda te pitaju šta si studirao, a gdje? Pa ja kažem u Zagrebu. Pa me onda pitaju: kak to da tak dobro pričaš njemački, di si učio, jesi odrastao s jednim roditeljem Nijemcem, jesi pohađao njemačku školu? Svega sam se naslušao. Jednom sam čak rekao da je u Hrvatskoj drugi službeni jezik njemački. I oni su to

vrlo jednostavno prihvatili. Mrvicu su bili u šoku, ha? Zar stvarno? Tipa to uopće nisam znao, ali onda sam im rekao da se šalim."

Troje kazivača pohađa ili je pohađalo tečaj njemačkog jezika, koji financira firma za koju rade. Učenje novog stranog jezika pokazalo se kao dobra motivacija, odnosno razlog za preseljenje: "(...) htjela sam napokon naučit taj njemački. Ja sam taj njemački učila osam godina. Nikad ga nisam progovorila, ovak bi ga naučila". (Marta)

Čak su stranci (većinom Austrijanci) koji rade s Hrvatima, naučili pokoju riječ na hrvatskom.

"Na poslu se engleski priča, al' kad je nas više od jednog, kad smo dvojica onda se priča hrvatski. Ali samo mi pričamo. Oni znaju nešto na hrvatskom reć'. Naučili smo ih par sitnica: malo psovki, znaju pitat kako si, dobar dan, dobro jutro, jedno pivo i tak..." (Petar)

Nepoznavanje jezika, odnosno nemogućnost komuniciranja na istom, mogu doprinijeti osjećaju isključenosti. Jednu takvu situaciju prepričao je Tin:

"Trude se oni, al baš ode nesvjesno. Baš sam na par projekata pričo s ljudima, krenemo pričat na engleskom, ja sam u razgovoru, odjednom se prešaltaju i nakon dvije minute me čovjek pogleda i onak.... *sorry*. Onak jednostavno prirodno osjetiš da je tu veća grupa Nijemaca i jel ti fali riječi il nešto i ono odu na njemački i ne vrate se neko vrijeme."

Svi kazivači koriste engleski jezik, u većem ili manjem omjeru. Svi su zaposleni u multilateralnim/transnacionalnim kompanijama te je engleski jezik glavni jezik komunikacije. Drugi razlog je multikulturalno okruženje u kojem rade. Razlog je i sama struka nekih od kazivača. Primjerice, IT sektor u svojoj terminologiji koristi mnoge engleske riječi ili fraze. Proces gospodarske globalizacije još je jedan od razloga dominacije engleskoga jezika (usp. Grbić 2004:245).

Vrlo dobro poznavanje jezika države u kojoj borave ili s druge strane, slabije poznavanje jezika, na primjerima mojih kazivača u pojedinim situacijama utjecalo je na njihovu svakodnevnicu (vidi kazivanja Jana i Tina). U neformalnim situacijama dominantan postaje jezik one zajednice čiji su govornici dominantniji na političkom, gospodarskom i prostornom planu (Grbić 2004:241). U toj situaciji Janu se bilo lako prilagoditi dok je Tin, na trenutak, nenamjerno ostao 'isključen' iz razgovora.

Svi kazivači mogu se sporazumjeti na više stranih jezika. Ovisno o situaciji u kojoj se nalaze, odnosno o sugovorniku, mijenjaju jezik razgovora. U poslovnom svijetu koriste primarno engleski jezik, u privatnoj sferi ili hrvatski ili njemački. Pri održavaju kontakata s

obitelji i prijateljima koriste hrvatski jezik. Poslodavci iz Austrije, što je vidljivo iz primjera triju kazivača, potiču svoje zaposlenike učenju i usavršavanju njemačkog jezika.¹⁴ Svaki strani jezik koji govore kazivači, ovisno o situaciji, označen je vlastitom društvenom funkcijom. Pretpostavlja se da će taj jezični pluralizam igrati važnu ulogu u budućnosti (usp. Grbić 2004:250).

Jezik je, poput svakog drugog kulturnog elementa, podložan promjenama (usp. ibid: 239). Prolazeći kroz transkripte razgovora, primijetila sam da kazivači ponekad znaju 'ubaciti' poneku stranu riječ ili frazu (englesku ili njemačku). Svaki strani jezik sadrži drugačije ustrojstvo rečenice, nove pojmove, izraze i fraze, čiji je utjecaj vidljiv upravo vraćanjem u okružje materinskog jezika.

4.4. HRVATSKO ISELJENIŠTVO I SUVREMENI MIGRANTI

Odredišne zemlje mojih kazivača su Austrija i Njemačka, izuzev Davida koji boravi u Egiptu.¹⁵ Austrija i Njemačka poznate su po velikom broju hrvatskih iseljenika. Prema podacima Državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske danas u Austriji živi oko 90 000 Hrvata, a u Njemačkoj više od 350 000 Hrvata.¹⁶ Slične podatke o broju hrvatskih iseljenika u Austriji i Njemačkoj donosi autorica Grbić Jakopović (2014: 112-115), te autori Čizmić, Sopta i Sakić (2005: 233). Nadalje, izdvojeno je koliko Hrvata živi u pojedinim regijama odnosno gradovima. U Austriji odnosno Štajerskoj gdje spada i grad Graz živi 14 000 Hrvata, a u Salzburgu njih 6000. U Njemačkoj, odnosno Frankfurtu na Majni danas je evidentirano preko 15 000 Hrvata.¹⁷ U razdoblju 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća zabilježen je velik val iseljavanja u Njemačku. Emigracija je imala, uz vrlo mali politički, većinom ekonomski karakter (usp. Grbić Jakopović 2014: 113; Čizmić, Sopta, Sakić 2005:232-233). Slično je u Republici Austriji. Emigracijski val prema Austriji zabilježen je nakon 90-ih

¹⁴ Učenje njemačkog jezika financira i vlada podupirući Goethe institut. (više u Grbić 2004:249)

¹⁵ Zbog prirode posla, po struci geolog, često boravi u relativno izoliranim područjima, daleko od nekog većeg središta.

¹⁶ Više vidi na: <http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-republici-austriji/18>; pristup: 5.9.2015. te <http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-njemackoj/32>; pristup: 5.9.2015.

¹⁷ O Hrvatima u Frankfurtu na Majni također vidi: <http://fenix-magazin.de/dramatican-egzodus-samo-u-frankfurt-doselio-2-954-hrvata-katolika/>; pristup: 5.9.2015.

godina zbog ratnih zbivanja na prostorima Hrvatske te Bosne i Hercegovine.¹⁸ Statistički podaci za broj Hrvata u Egiptu ne postoje.¹⁹

U kontekstu svakodnevnice zanimalo me koliko se moji kazivači druže s ostalim Hrvatima, odlaze li u hrvatske iseljeničke zajednice, kafiće ili crkvu, znaju li za njih i na koji način su to saznali. Mjesta susreta Hrvata u Njemačkoj i Austriji su hrvatske iseljeničke zajednice, kulturno-umjetnička društva, sportski klubovi te crkva (usp. Čizmić, Sopta, Sakić 2005:230-265). Cilj je bio istražiti koliko su moji kazivači 'povezani' s hrvatskim iseljeništvom u gradovima u kojima žive. Odgovori koje sam dobila govore o nepovezanosti sa migrantima koji su se ranije doselili. Jedan od razloga je njihova motivacija napuštanja Hrvatske (o čemu je bilo riječi u odlomku *Potisni faktori iseljavanja*). Iz Martinog i Janova iskaza vidljivi su razlozi zbog koji nisu željeli stanovati u hrvatskom, odnosno u ex-jugoslavenskom okruženju.

"Ali da, ima ta jedna anegdota. Kad sam tražila stanove na desnoj strani rijeke, jedan sam put slučajno zašla na lijevoj. I ulazim u stan unutra me dočeka Hrvatica plus njezin dečko Srbin. A za 5 minuta je došao električar Bosanac. Vani su obnavljali zgradu sve neki Bosanci. Ispred u bircu sjedi ekipa koja priča isključivo hrvatski. Odlučila sam da ne idem tamo jer neću nikad naučit' njemački." (Marta)

Iz Janova iskaza vidljiva je želja za integracijom u većinsko društvo.

"S druge strane nisam baš zainteresiran da se sprijateljim s našim ljudima tamo. Nije mi to nešto, ovaj da kažem, da mi je to prioritet. Ne kažem da ne želim imat prijatelje među njima. Prijateljstva se grade neovisno o nacionalnoj pripadnosti. Mislim da mi je bolje da se družim s Nijemcima jer ću tamo provest neko vrijeme. Već sam sad dobro integriran, al na taj način da se bolje integriram. I da mi to nekako, kad se puno družiš s našim ljudima, to nekako odvlači."

U Austriji, u Grazu i Salzburgu, postoje mjesta: restorani, ćevabdžinice, kafići i klubovi, gdje se skupljaju Hrvati, ali ne samo Hrvati već svi narodi s prostora bivše Jugoslavije.

"Ako želiš dobre ćevepe pojest, moraš ić' na mjesto gdje se naručuju ćevapi na hrvatskom i di ti konobar odgovara na hrvatskom i di unutra svi pričaju hrvatski. Znači postoje takva mjesta i takvi bircevi. Iako ja ne idem tamo, osim kad idem na ćevape." (Marta)

¹⁸ <http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-republici-austriji/18>, pristup: 5.9.2015.

¹⁹ O Hrvatima u Egiptu, više vidi u: Grbić Jakopović 2014:109,110.

Osim namjernih susreta često se bivši sunarodnjaci susreću i slučajno. Petar je prepričao svoje iskustvo.

"Jednom sam u irskom pubu upoznao redara Srbina, rekao mi je za neka mjesta di ima naših ljudi. Nazvao je tamo i rekao da ću ja doć (...) da ima *Triverquest*- jugoslavenski birc di se okupljaju svi s ovih prostora. Mislim tamo se pušta i rap muzika i Dino Merlin, gostuju nekad pop pjevači hrvatski. To je malo izvan grada, na periferiji. Ima tamo normalnih ljudi." (Petar)

U Njemačkoj, preciznije u Frankfurtu i to u određenim kvartovima, također postoje mjesta okupljanja Hrvata o kojima su moji sugovornici informirani, ali ih nemaju potrebe posjetiti.

"Onda imaš u Frankfurtu ne toliko, ali u Offenbachu puno naših klubova, gdje se pušta jugomuzika, hrvatska, srpska, bosanska. To što znam, nisam nikad tamo zalazio. I ono što sam viđao, tamo u Offenbachu, tamo ima katolički kulturni centar za Hrvate. Ima birc koji se zove Montenegro. I jedan Milenium je isto neki naš. Jednom što sam ostao iznenađen. Imaš neke party brodove po Majni gdje isto trešte neke srpske cajke. Neki dan u tjednu je bio, tipa srijeda, četvrtak. Ja se šecem uz Majnu i poznato mi, čujem naše riječi." (Jan)

Iseljeničke zajednice, ili kulturno umjetnička društva, čak ni sportske klubove niti jedan od kazivača ne posjećuje. Jedino je Jan objasnio razlog zbog kojeg povremeno odlazi na hrvatsku misu.

"Recimo jedan primjer. Svake nedjelje u 12 sati, imaš, u centru Frankfurta, u katedrali misu za Hrvate. Ja sam par puta išao. Nisam sad neki vjernik, al da odem šta. Prvo sam otišao iz znatiželje. Sad odem kad mi je nedjelja slobodna, a misa je u centru onda poslije ostanem i odem nešto ručat i to. Misa je na hrvatskom ko' i svaka misa tu. I bude puna crkva, krcata bude. Bila je čak i krizma, bilo je 98 krizmanika."

Na temelju življenih iskustava mojih sugovornika možemo zaključiti da suvremeni visokoobrazovani transmigranti nisu povezani sa useljenicima hrvatskog podrijetla, kao niti s drugim narodima s prostora bivše Jugoslavije, koji su na ove prostore došli u ranijim migracijskim valovima. Jedan od razloga zasigurno leži u prirodi njihova posla koji iziskuje stalne promjene mjesta boravka. Drugi razlog je motivacija njihova napuštanja Hrvatske, misleći pritom na mogućnosti učenja jezika u okruženju izvornih govornika. Svjesni su da će učenje njemačkog jezika, ako se okruže hrvatskim govornicima, biti puno teže. Cilj im je integracija, odnosno inkorporacija u novu sredinu, učenjem jezika i kulture sredine u kojoj se

žive. Starije teorije o integraciji, koje ju vezuju uz pojam asimilacije, odnosno prilagodbe u kojoj se migranti sjedinjuju s novom kulturom zaboravljajući staru, zamijenjene su transnacionalnom paradigmom (usp. Grbić-Jakopović 2014: 29). Građa dobivena ovim istraživanjem potvrđuje da ustaljeni termini akulturacija, asimilacija, integracija, migrant, danas uzmiču pred terminima inkorporacija, interakcija, transmigrant (ibid:30).

4.5. SLOBODNO VRIJEME

Ono što je bila misao vodilja mog istraživanja bilo je istražiti na koje načine su transmigranti, moji kazivači, inkorporirani u transnacionalne društvene prostore. Njihove svakodnevne aktivnosti, rutine i institucije dio su njihova života u različitim zemljama. Slobodno vrijeme kazivači provode družeći se sa sustanarima, kolegama - novostečenim prijateljima. Sukladno njihovim godinama (ispod 30 godina) pod druženjem smatraju odlaske na kave, izlaske u klubove i večere s prijateljima, kao što je vidljivo iz sljedećeg iskaza:

"Više tamo idemo na *coffee to go*. Uzmemo kavu pa idemo sjest na Majnu pa to tamo pijemo. Većinom su to bircevi i mali restorančići, pa možeš pit i pojest. Više ima takvih kombinacija. Petkom i subotom navečer je sve krcato, bircevi i *caffè barovi*." (Jan)

Slobodno vrijeme nakon posla moji sugovornici provode i u stanu, u društvu sustanara. U Zagrebu četvero kazivača živi s roditeljima, a samo jedan kazivač sa svojom djevojkom. Kazivači Petar i Tin dijele stan, a kako provode slobodno vrijeme u stanu približio nam je Petar.

"Nikad nismo bili zatvoreni u svoju sobu [sustanari Petar i Tin op.a.]. Uvijek je bila neka zezancija. Baš kad si ne bi imali kaj za reć', svako bi si pustio svoju seriju na laptopu. I onda bi opet bilo u jednom trenutku: daj dođi vidi ovo, ono i smiješ se. Nema tu neke dosade. Na kraju krajeva, najviše smo vremena provodili na poslu. Najmanje smo zajedno, doma vikendom jedino. Sve ostalo smo radili po 12 sati. Dođeš doma oko 7 navečer, skuhamo nešto, pojedemo si, popričamo malo. (...) Kolega Austrijanac koji tamo živi je došao kod nas par puta, nakon izlaska ostao je i prespavat'."

Dio slobodnog vremena je vrijeme posvećeno samome sebi. 'Vrijeme za sebe', kazivači su istaknuli kao bitan dio svakodnevnice. Troje kazivača je istaknulo vježbanje, odnosno bavljenje sportom kao 'vrijeme posvećeno njima'. Njima nije primaran cilj niti 'zdrav život' niti mršavljenje ili održavanje fit forme, već razloge vježbanja nalaze u nekretanju tijekom rada u uredu. Vježbanje im je postalo gotovo svakodnevna rutina.

"Ja u teretanu idem svaki dan kad sam u Grazu. Ne zato što idem sumanuto vježbat, nego zato što ono, srijedom je jogica, neki dan malo više bazen, pa odem u saunu. Tako da meni je to više social event nego što mi je obično vježbanje event. Odem ja tamo i iznojit' se dobro i sve to, ali to mi je neki ritual. To je Marta-time." (Marta)

Jan je svoje slobodno vrijeme iskoristio kako bi zaradio novac 'sa strane'. Davanje instrukcija također mu je bio dodatan izvor prihoda za vrijeme studija u Zagrebu. Možemo reći kako je nastavljaajući tu praksu i u Njemačkoj nastojao zadržati kontinuitet, iako se radi o različitim lokacijama.

"Što se tiče slobodnog vremena ja sam davao instrukcije. Instrukcije su legalne u Njemačkoj. Imaš kao *Erstenachrichte.de*. *Erstehilfe* je prva pomoć, *Nachricht* su instrukcije, pa je to neka igra riječima. Tamo možeš otvorit' profil i ima oglasa pa ste ti njima možeš javit (...). Dobro je šta ljudi obično traže dugoročno. Nije ono danas samo ili sutra, nego obično kao kontinuirano preko semestra, što je meni išlo u prilog. I onda sam preko te stranice stvorio kontakte. Poslije je to usmena propaganda. Zato što to mi je, meni to nije posao, da je meni to teško. Meni je to malo i opuštajuće, malo objašnjavam tu matematiku, isključim se od posla i svega. I dobra je zarada. Mogu zaradit za sat i pol od 30 do 40 eura. Mjesečno se skupi solidan iznos, s kojim mogu platit' stanarinu, dolazit' u Zagreb svaki mjesec, putovati... Mogu na sto načina iskoristit te novce koje nisam teško zaradio." (Jan)

Kazivači imaju znatno manje slobodnog vremena kada rade na projektima, odnosno kad su na terenu. Zbog vremenskih ograničenja, na projektima se često radi prekovremeno. Usprkos tome, može se zaključiti kontinuitet nekih od praksi. Prvenstveno je to način druženja, većinom večere i izlasci s kolegama. Svi su kazivači naveli da je jedno od bitnih načina provođenja slobodnog vremena na terenu i 'turističko' razgledavanje novog grada ili mjesta, kao primjerice Tinovo iskustvo iz Indije: "... može se izlazit', idemo *cruise*-amo po gradu. Gledamo znamenitosti, znamo i bezveze zujat'. (...) Našli smo neke bazene s palmama pa se tamo opuštamo nedjeljom."

"Uglavnom s njima [kolegama-lokalcima na projektu op.a.] provodiš cijelo vrijeme, jer si većinu dana na lokaciji. Poslije uvijek idemo neš' pojest. Vode oni i klijente, pa odeš s njima. Za vikend obično odete negdje ako se ne radi za vikend. Ali za vikend se obično rade migracije, znači migrira se skladište u softver. (...) U Galiciji kad smo bili baš smo prošli puno toga. U Engleskoj nisam baš imala vremena. U Kini smo dosta išli po Šangaju i okolo, to je bilo dosta ok. (...) A i nama je odmah direktor rekao kad smo išli u Kinu, odite u petak

umjesto u nedjelju pa da vidite nešto, da malo pogledajte. To je ugodno s korisnim spojiti." (Marta)

Kontinuitet se može iščitati i iz 'malih svakodnevnih stvari', poput gledanja filmova, slušanja glazbe, čitanja knjiga.

"A ja u slobodno vrijeme eto, malo sam u uredu na laptopu, ili slušam muziku ili čitam nešto ili tako, svaki dan. (...) A ako mi se to ne da onda igram igricu i nešto. Onda tako oko tri odem do kolege popit s njim kavu. Onda oko četiri se vratim u ured i oko pol 5 dolaze ovi naši s terena. Donose nam podatke i tako dalje i onda počinje ajmo reć' posao. (...) Navečer pogledam film, seriju. (...) Ovisi ti o danu. Neki put ostanem do jedanaest, ponoći malo se zezat s kolegama. Neki dan svi odu rano, brzo 'doma', i tako. A ovisi ti. Dva mjeseca si tu pa ima vremena za pričat'." (David)

Neke navike, odnosno dnevne rutine se mijenjaju i zbog uvjeta na 'terenu'.

"Nema šanse da ću se brijat' ovdje. Kad uđeš u wc takav roj muha te napadne da to nije normalno. Ljudi koji se briju kažu da je to za ispizdit na živce, za izrezat si bradu najrađe. Samo kad idem oprat zube i staviti leće mi je stres od tolikih muha." (David)

Svoje usamljениčko terensko iskustvo s otoka Eday u Škotskoj prepričao nam je Tin, koji je također zbog uvjeta na 'terenu' djelomično promijenio dnevnu rutinu. Primjerice nije odlazio na kavu s prijateljima ili izlazio u noćne klubove.

"Znalo je bit petero ljudi, uglavnom Nijemci. Znao sam ostatak sam po mjesec mjesec i pol. (...) Ima jedan mali dućan u privatnoj kući i to je to. Nema kafića. Znao sam sve tam' lokalce. U sedam mjeseci sam upozn'o svih 70 ljudi i uglavnom su svi stariji od 50-60 godina. Nisam imao di izać. Tamo sam previše razmišljao u slobodno vrijeme. (...) Uglavnom kak su to sve stariji ljudi, to je tu ko' na selu ili na kvartu. Svi sve znaju o svakom i međusobno se nitko ne voli s nikim. Kad se vide svi su si super. Jedanput u dva mjeseca su se organizirale neke fešte u školi."

Uspoređujući načine na koje moji kazivači provode slobodno vrijeme u Zagrebu, drugom gradu gdje žive te na različitim lokacijama gdje se odvijaju projekti, uvidjela sam kako postoji kontinuitet u svakodnevnim praksama. Tako se primjerice, neke dnevne rutine, poput druženja s prijateljima i kolegama, gledanja filmova, slušanja muzike itd., prenose neovisno o lokaciji. Također, manje razlike postoje u provođenju slobodnog vremena u gradu u kojem žive i kada su na projektima. One su vidljive zbog različitih uvjeta na projektima (kao što se vidi u Davidovim i Tinovim kazivanjima). Preko svakodnevnih aktivnosti, rutina i

institucija u određenoj zemlji i na drugim lokacijama, kazivači su inkorporirani u transnacionalna društvena polja, odnosno prostore (usp. Levitt i Glick Schiller 2004: 1003). Oni na taj način održavaju vitalne sponne između različitih lokacija u različitim zemljama (usp. Povrzanović Frykmann 2010: 40).

4.6. ODRŽAVANJE VEZA S OBITELJI I PRIJATELJIMA

Praksa održavanja kontakata, veza s domovinom, obitelji i prijateljima dio je svakodnevnih transnacionalnih praksi. Kroz razgovor s kazivačima htjela sam saznati kako, koliko često i na koji način održavaju veze s obitelji i prijateljima. U sljedećim odlomcima više će biti riječi o dolasku prijatelja i obitelji u posjete imigrantima te posjećivanju, odnosno vraćanju njihovih kazivača u Zagreb. Također me zanimalo prate li hrvatske medije i tisak te održavaju li na taj način 'vezu' s Hrvatskom.

U skladu s najnovijim trendovima važnost se pridaje ulozi distribucije informacija, a ona je sve brža i efikasnija zahvaljujući suvremenim tehnologijama (usp. Grbić Jakopović 2014: 28). Svi moji kazivači koriste blagodatni suvremene tehnologije u gotovo svakodnevnom komuniciranju s obitelji i prijateljima. Najčešće su navodili: *facebook*, *Skype* te mobilne aplikacije poput *Vibera* i *WhatsApp*-a.

"*Facebook* najviše, s tatom si šaljem mailove, i zovem ga kad neš trebam. Imam firmin telefon s kojim mogu zvat po cijeloj Europi za đabe i mogu ga privatno koristit, tak da ak trebam neš zvat zovem s austrijskog telefona." (Marta)

"Preko *Skypea*, *Vibera* i *WhatsApp* i tako, se čujemo. Ma to ti je najbolje. *Skype* stvarno ima najbolje poruke. Dosta cucla interneta, ali ima najbolje pozive. Vidiš da normalno pričamo, a ovi ostali kasne, nemaš zvuk i tako te stvari. I onak' malo je lošija kvaliteta poziva." (David)

S bliskim osobama (pri čemu misle na partnere ili najbliže prijatelje) kazivači komuniciraju na dnevnoj bazi. Kontakti s obitelji su nešto rjeđi. Tin je iznio svoje iskustvo prema kojem je "u početku (je) bilo više [poziva/razgovora, op.a], ali razrijedi se". Jedan od razloga prorjeđivanja svakako je priroda posla, učestala putovanja te vremenska razlika, ukoliko borave u 'dalekim' zemljama.

Ono iz čega možemo iščitati održavanje veza kazivača s Hrvatskom jest njihovo praćenje vijesti i medija. Na taj način pokazuju svoju zainteresiranost za događanja u Hrvatskoj te su u svojevrsnom 'kontakту' s aktualnostima. Iščitavanje različitih internetskih portala gotovo su svi kazivači istaknuli kao svakodnevnu rutinu.

"Pa pratim, ono što sam i prije gledao. Tipa tportal, index.hr, net.hr. Većinom sam te stranice lajko na fejsu [*Facebook* op.a] pa mi iskoče vijesti. Pratim još uvijek. Nisam ja više dio te priče, ali ostalo mi je to u navici. Otvorim, pročeprkam, pa se malo smijem. Naravno da me zanima koja je situacija tu, puno mi dragih ljudi ovdje živi, volim bit informiran. (...) Više se fokusiram kad sam tamo na njemačke vijesti. Ima recimo *Spiegel.de*. Tamo sve najaktualnije izvještavaju i bave se situacijom u Njemačkoj. Nekako to baš čitam detaljno, to mi je izvor informacija." (Jan)

Jedan je kazivač istaknuo kako ne prati vijesti, ali zahvaljujući nekoliko kolega Hrvata, uvijek je informiran. Informiranje putem hrvatskih televizijskih programa istaknuo je samo jedan kazivač David, koji se, zanimljivo, nalazi u neurbaniziranom području u Egiptu :

"Imamo ti satelitsku i karticu od HRT-a. Ne znam kol'ko se to plaća, ali dobro. Imamo ti vijesti, prva tri kanala. Nemamo HRT 4, ne znam zašto. I onda ti ovi dečki polude kad ti bude prijenos neke utakmice na HRT4 pa ne mogu gledat. To ti budu grupna gledanja u *TV roomu*. Tipa u sedam sati ti svi dođu malo pogledat vijesti. Koga zanima i to ti je to."

Priroda migracijskih, odnosno transmigracijskih procesa može se iščitati iz načina i inteziteta održavanja veza s matičnom zemljom. Svi kazivači izrazili su nužnost održavanja odnosa s obitelji i prijateljima. Veze se održavaju isključivo suvremenom tehnologijom. Oni su na taj način inkorporirani 'tu' i 'tamo'. Kod mojih kazivača taj 'tu' nije samo jedan. Zbog čestih promjena mjesta boravka i relativno kratkog zadržavanja u nekom gradu ili državi, 'tu' se često mijenja s novim mjestom te s vremenom postaje 'tamo neki'. Pokazalo se da se održavanje transnacionalnih veza ostvaruje i na području društvenih, političkih i kulturnih interesa – ljudi nastoje biti informirani i uključeni u zbivanja kako u državi u kojoj žive, tako i u državi iz koje potječu (usp. Povrzanović Frykman 2010: 44-45).

5. POSJETE I POVRATAK

Održavanje transnacionalnih veza je angažman koji zahtijeva vrijeme, novac i energiju kako bi se očuvale funkcionalne poveznice koje prelaze državne granice. Ako se odnose na *mjesta* – u tom se slučaju, veze ostvaruju posjećivanjem ili bavljenjem gospodarskim aktivnostima na raznim lokacijama transnacionalnog prostora (usp. Povrzanović Frykman 2010: 44-45). Nadolazeće odlomke posvetila sam toj fizičkoj strani ostvarivanja transnacionalnih veza. Propitivala sam dolaze li obitelji i prijatelji u posjet kazivačima, zatim putuju li kazivači u posjet obitelji i prijateljima. Na kraju bit će riječi o njihovim planovima za budućnost i razmišljanjima o povratku.

5.1. POSJETI OBITELJI I PRIJATELJA

Kontakti s obitelji i prijateljima održavaju se i međusobnim posjetima. Kroz intervju htjela sam saznati da li i koliko često primaju 'goste' u gradu ili gradovima u kojima žive. Cilj je bio dobiti uvid u načine održavanja transnacionalnih veza. Razlike u smještaju (soba, stan, hotel, kamp) utječu na mogućnosti primanja 'gostiju'. Kada su na terenu, poslodavac organizira smještaj te postavlja pravila vezana i uz primanje posjeta. David nam je približio 'politiku' svoje firme.

"Nemamo posjete i to se uglavnom ne prakticira ovdje. Čak i kad su u Hrvatskoj tereni ja mislim. Kol'ko sam čuo nema baš posjeta. Neki ljudi (...) koji su radili nedavno u Hrvatskoj su mi pričali. Ako odeš doma gubiš dnevnicu. Ono dok odeš doma treba ti pola dana i dok se vratiš nazad. Izgubiš hrpu love i vremena. (...) Tako da ti je ista stvar da li si u pustinji u Egiptu ili si u Zagori u Hrvatskoj. Isto ti je, nema te dva mjeseca."

Jan također nije primio goste što je obrazložio:

"Nije nitko bio iz jednostavnog razloga jer ih nisam imao 'di ugostit. Ja sam imao svoju sobu, on svoju [sustanar op.a.]. Dnevni boravak i kuhinju, on je okupirao za sebe. Ja sam u svojoj sobi imao jedan normalni krevet. Nisam nikog ni mogao dovest' u taj nered."

Iz kazivanja sam mogla zaključiti kako je posjećivanje obitelji i prijatelja rijetko. Prvi razlog je ne primanja posjeta, bilo zbog pravila firme u kojoj rade, ili nemogućnosti pružanja smještaja. Iako nitko od kazivača nije to naglasio, moglo se zaključiti da ukoliko nemaju mogućnost smjestiti člana obitelji ili prijatelja, nije im bilo prirodno da 'gost' plaća smještaj u hotelu ili hostelu. Drugi razlog, ne primanja posjeta je nemogućnost planiranja zbog potreba

posla. Iako su svi kazivači naglasili kako se zna plan i raspored trajanja projekta, često u izvedbi samog dolazi do manjih ili većih pomaka rokova. 'Gosti' dvaju kazivača bili su cura, odnosno dečko kazivačice.

"U tih sedam mjeseci u Salzburgu, Tina moja cura, je došla dva puta. Ja sam 2 puta dolazio tu [Zagreb op.a.]. Nije nitko došao od prijatelja. Teško si je isplanirat jer zavisi sve od projekta." (Petar)

"Bio je Filip [dečko op.a.], i dođu frendovi kad je festival, kak se zove, *Elevate*. Onda svi dođu gore, inače ne, kad po *defaultu* ja dolazim. Mislim ima par ljudi koji su me pitali kad ćeš ostati gore pa mi reci pa ćemo doć. Al' kad ja nikad ne ostajem gore i nikak' da se dogovorimo. Graz je mali, nije tipa Pariz, da imaš ti šta tamo puno gledat'. On je studentski grad, istina, ima super birceva i to sve... Tam je skupo vani pit'. Sad da ja vučem ljude da idemo pit' u Graz, ne. Bio je frend na Novoj godini. Bila je frendica kad se vraćala iz Poljske pa je našla jedini bus direkt za Graz. Nije da nikad nije ni'ko došao."

Troje kazivača nije primilo 'goste' ni u jednom trenutku svog boravka izvan Hrvatske, dok je njih dvoje primilo bliske prijatelje. Razloge koji su naveli vezani su uz način života, odnosno uz politiku firme, pomicanje rokova početka ili trajanja projekta te nemogućnost pružanja adekvatnog smještaja. Jedan od razloga relativno je često posjećivanje Zagreba, o čemu će više biti riječ u sljedećem poglavlju.

5.2. POSJETI ZAGREBU

Ono što se provlači kroz sve sfere života kazivača, odnosno ono što ga bitno određuje, jest posao. Ovisno o poslu, zahtjevima projekta, zadržavaju se na nekoj trećoj lokaciji dulje ili kraće vrijeme, što utječe na dužinu radnog vremena, a time ostavlja prostor za više ili manje slobodnog vremena. Učestalost posjeta Zagrebu, odnosno obitelji i prijateljima, ovisi dakako o vremenu. Kazivačica Marta tako Zagreb posjećuje svaki vikend, osim kad je na projektima izvan Graza.

"Mislim, ja sam na početku trebala odlučiti što ću ja napraviti i kako ću ja to. Ja sam odlučila da ja u Grazu radim, a da mi je u Zagrebu život. I zato sam morala to strogo odvojiti. (...) Petkom se radi do 12-1 i ide se u Zagreb. Ponedjeljkom idem rano ujutro, rano u 7, nije to toliko rano i do 9 sam na poslu. Posao mi je na južnom dijelu grada na autocesti. Ja ti radim na nekakvom Žitnjaku njihovom, tak da mi je odmah usput autom."

Jan je jednom mjesečno dolazio u Zagreb. Razlog tomu bile su privatne obaveze i blagdani.

"Dolazio sam relativno često. Bio sam za Uskrs. Bio sam 15.5 zbog promocije i eto sad sam. Svakih mjesec, mjesec i pol sam bio u Zagrebu. Inače vlakom najčešće idem, 15.5. sam došao avionom je sam dolazio na kratko. Vlakom treba 13 sati, znači jedan dan da dođem i jedan dan da odem."

U slučajevima odlaska na teren poslodavac odlučuje o slobodnom vremenu i mogućnostima vraćanja u rodni grad. Ugovorom o radu propisane su smjene odlaska i vraćanja s terena. Druga varijanta je rad na projektima te po završetku projekta, zaposlenik dobiva slobodne dane. Svoja iskustva prepričali su David i Tin.

"Smjene su dva mjeseca na terenu, mjesec dana doma. Nekako vrijedi da ti dva dana na terenu vrijede jedan dan doma. I u to ti ne ulazi, kad dobiješ slobodno, u to ti se ne računaju nedjelje i sve to. Nije da imaš 30 dana slobodno, pa ti se subote i nedjelje i praznici ne računaju. Ti baš imaš točno kalendarski mjesec dana." (David)

"Zadnje 3 godine sam doma možda nekih dva mjeseca podijeljeno na 7-8 puta po tjedan, tak da u principu uopće nisi doma. A tipa kad sam bio u Škotskoj tih sedam mjeseci sam doš'o doma dva puta. To je bio sprovod nekakav, na dva ili tri dana. (...) Ne bi imao tko zamijenit i ne isplati im se nikog slat da me mijenja jer treba uč' u posao. Ta dva puta kad sam išao doma skoro da se nije ništa radilo u tih tjedan dana. U pravilu ak' radiš dva ili tri mjeseca na projektu, možeš malo otić' doma. Al' to je bilo maksimalno tjedan dana." (Tin)

Svi kazivači, kada dolaze u posjet Zagrebu, vrijeme provode u dokolici s najbližima.

"Onda ljudi moraju nać' vremena. Ja sam tu samo na tri, četiri dana i tko zna kad ću opet doć. Onda imaš šta za pričat. Naravno da si u kontaktu s ljudima, ali je drugačije kad ti sjedneš, pa ono šta je bilo zadnja dva mjeseca..."(Jan)

Tijekom planiranja putovanja valja imati na umu i poklone za ljude k kojima se putuje (usp. Burrell 2008, Salih 2003 prema Povrzanović Frykman 2010:46). Predmeti su uključeni u mnogostruka nastojanja k pripadanju; često su središnji iskazi pripadanja (usp. Povrzanović Frykman 2010:44) Važno je napomenuti da, iako se ovaj rad ne bavi transnacionalnim materijalnim praksama, svi kazivači sa svojih putovanja donose ili suvenire ili neke sitnice za

najbliže.²⁰ Slično kada se vraćaju, ukoliko ne putuju avionom, sa sobom nose neke od domaćih prehrambenih proizvoda.²¹

Iz navedenih kazivanja možemo zaključiti kako kazivači češće posjećuju Zagreb nego što im obitelj i prijatelji dolaze u posjet. Također se može zaključiti da kazivači-transmigranti unutar transnacionalnih društvenih polja stvaraju, između i iznad međudržavnih granica, i održavaju višestruke društvene odnose (usp. Čapo i Jurčević 2014:24). Kada govorimo o fizičkom izmještanju radi ostvarivanja veza, odnosno posjećivanju, ono je puno izraženije u smjeru Zagreba. Drugim riječima, kazivači se rado i često vraćaju te se u Zagrebu 'osjećaju kao kod kuće'. Taj izraz izražava familijarnost i intimnost (usp. Schuetz 1945: 370). Kazivači još uvijek, s one emotivne i psihološke strane, vide Zagreb kao svoj dom. Analizom diskursa vidljivo je da kada pričaju o Zagrebu poistovjećuju ga s domom. Drugim riječima, istovremeno oni jesu transmigranti koji žive na više adresa, ali s osjećajem doma u rodnom gradu.

5.3. PLANOVI ZA BUDUĆNOST?

Tijekom razgovora bilo je neizbježno postaviti pitanje o povratku u Zagreb, u smislu povratka 'za stalno'. Odgovori svih kazivača bili su potvrdni, ikao su svi složni kako to neće biti u skoroj budućnosti.

"Htjela bi se vratit u Hrvatsku, al isključivo na neku dobru poziciju. Čisto iz tog domoljublja, u smislu, naučila sam nešto, i ajmo sad to što sam vani naučila, sad smo pametniji, pa ajmo sad to u Hrvatskoj napraviti. Ali sigurno ne do daljnjeg. Jednog dana. Ono tipa sa 40 godina." (Marta)

"Sad mi se to čini daleko, al volio bi se vratit. Možda kad se iživim, kad steknem iskustvo i proputujem svijeta. Imat ću sigurno dobre šanse za dobar posao. Tu mi je obitelj i prijatelji." (Jan)

Migracije se mogu tumačiti kao multifazan proces u kojem je povratak, upravo poput mogućeg novog preseljenja, još samo jedan korak u migracijskom kretanju (usp. Čapo i Jurčević 2014: 25). Što se može iščitati i iz navedenog citata:

²⁰ Donose suvenire tipične za zemlju gdje su bili, a pod sitnicama se izdvajaju prehrambeni proizvodi koji se ne mogu kupiti u Hrvatskoj. Jan je izdvojio neke slatkiše i kekse, Marta je iz Belgije donijela domaće vrste piva, a Petar iz Kine neke začine.

²¹ Kazivač Jan i Petar istaknuli su proizvode poput suhomesnatih proizvoda, domaćeg *ajvara*, pekmeza.

"Ovaj posao koji radimo mora se ić po terenima, nikad' neće bit moguće samo u Hrvatskoj, al' kak' radimo za tu austrijsku firmu često smo tam'. Da si u Zagrebu i da se sve radi iz Zagreba, mog'o bi sjedit' u uredu svaki dan i onda otić na mjesec, dva bilo 'di. Tam' pustit to u pogon, uzet si dva tjedna slobodno i nastavit' s drugim projektom. To bi bilo odlično. I to bi ja radio i za skoro pa duplo manje novaca." (Tin)

Svi kazivači se jednoga dana žele vratiti u Hrvatsku. Kada kazivači pričaju o povratku pričaju o daljnjoj budućnosti, ali istovremeno im se to čini realnim ciljem. U literaturi migrantov govor o povratku tumači se na dva načina. Prvo, govor o povratku je mehanizam migranata koji im daje snagu, moć i vrijednost kao ljudskim bićima (usp. Simsek- Caglar 1994:106) te isti taj strukturira njihov život u iseljeništvu (usp. Klimt 1989:49). Govor o povratku, odnosno namjera povratka jedan je od ključnih elemenata migracijske strategije (usp. Čapo Žmegač 2005). Namjera povratka utječe da se njihov život odvija u 'trajnoj privremenosti' ili 'privremenoj trajnosti' (usp. Klimt 1989, Čapo Žmegač 2005). U trenutku kada bi odustali od plana za povratkom, bilo bi potrebno reorganizirati planove za budućnost. Na taj način želja za vraćanjem dopušta pojedincu zamišljanje budućnosti koja je drugačija od njihove sadašnjosti (usp. Simsek- Caglar 1994:109).

6. ZAKLJUČAK

Transnacionalna paradigma "u epistemološkom smislu nadilazi granice nacionalnih država i razmišljanje unutar kojega su se do danas kretale nerefleksivne i u okvire vlastite nacionalne države zatvorene znanosti" (Čapo Žmegač 2010:22). Skovan je i novi pojam transmigrata, u čiju domenu spadaju kazivači koji su bili u središtu ovog rada. Odabrani su kazivači prema sljedećim kriterijima: da su visokoobrazovani, mladi- svi ispod 30 godina te zaposleni u inozemstvu ili da zbog potreba posla često mijenjaju lokacije na kojima žive i/ili rade u drugoj državi. Upravo ih ta stalna mobilnost najbolje ocrtava kao transmigrante.

Dosadašnja istraživanja mladih visokoobrazovanih u Hrvatskoj odnose se na istraživanja 'odljeva mozgova', gdje su najčešće istraživani mladi znanstvenici ili studenti, kao potencijalni migranti. Najviše radova koji se bave ovom tematikom su iz područja sociologije te psihologije, dok su kulturnoantropološka istraživanja zanemarena. Stoga je ovaj etnološki i kulturnoantropološki rad novitet u tom području. Tematika migracija u domeni kulturne antropologije dosad je obrađivana, baveći se više hrvatskim iseljeništvom i dijasporom, dok se transmigrantske teme obrađuju zadnjih nekoliko godina.

Na temelju dobivene etnografske građe provedena je analiza te su izvedeni zaključci na temelju suvremenih teorijskih postavka. Rad se dotiče potisnih faktora iseljavanja i motivacije kazivača za odlazak na rad u drugu državu, zatim daje uvid u njihovu svakodnevicu na novim destinacijama te završava temom posjećivanja, odnosno povratka u rodni grad i/ili domovinu i planova za budućnost.

Za odlazak iz Hrvatske bitan se pokazao makrokontekst, i to politički ulazak Republike Hrvatske u Europsku uniju te potreba za određenim profilom visokoobrazovanih radnika na europskom tržištu rada. Kod mojih kazivača važnijom se pokazala osobna motivacija. Svi su kazivači isticali privlačne faktore. Potisnim faktorima, poput ekonomske, političke ili socijalne situacije u Hrvatskoj, kazivači nisu pridali posebnu važnost. Ranija istraživanja „odljeva mozgova“ donose slične rezultate (usp. Golub 2004).²² Rezultati su pokazali da su iako su motivi emigriranja bili raznoliki, profesionalni razlozi uvijek bili na prvom mjestu.

Misao vodilja mog istraživanja bila je istražiti na koje načine su transmigranti, moji kazivači, inkorporirani u transnacionalne društvene prostore. Pokazalo se kako postoji

²² Kvantitativno istraživanje je povedeno u četiri etape, od 1980-ih godina pa do kraja 1990-ih godina (Golub 2004).

kontinuitet u svakodnevnim praksama, gdje se primjerice, neke dnevne rutine, poput druženja s prijateljima i kolegama, gledanja filmova, slušanja glazbe, bavljenja sportom prenose neovisno o lokaciji na kojoj trenutno borave. Manje razlike, zbog različitih uvjeta, postoje u provođenju slobodnog vremena u gradu u kojem žive i kada su na projektima. Svakodnevnim praksama i rutinama kazivači održavaju se vitalne sponje između različitih lokacija (usp. Povrzanović Frykmann 2010:40). Svakodnevno prakticiranje, stvaranje i održavanje društvenih veza i odnosa pridonose osjećaju stabilnosti. Te prakse održavanja kontakata, veza s domovinom, obitelji i prijateljima dio su svakodnevnih transnacionalnih praksi. Svi kazivači izrazili su nužnost održavanja odnosa s obitelji i prijateljima. Kontakte održavaju isključivo suvremenom tehnologijom. Kazivači-transmigranti su na taj način inkorporirani 'tu' i 'tamo'. Kada govorimo o fizičkom izmještanju radi ostvarivanja veza, odnosno posjećivanju, ono je puno izraženije u smjeru Zagreba. Drugim riječima, kazivači su istovremeno transmigranti, koji žive na više adresa, ali s osjećajem doma u Zagrebu.

Posebno poglavlje bilo je posvećeno ranijem hrvatskom iseljeništvu u Njemačkoj i Austriji i suvremenim migrantima. Iz dobivene građe vidljivo je da suvremeni visokoobrazovani migranti nemaju potrebu biti uključeni u hrvatske iseljeničke zajednice i imati čvrste kontakte sa migrantima istog porijekla. Jedan od razloga zasigurno leži u prirodi njihova posla koji iziskuje stalne promjene mjesta boravka. Drugi razlog je motivacija njihova napuštanja Hrvatske, točnije mogućnosti učenja jezika u okruženju izvornih govornika, koju su kazivači su naveli kao veliku prednost.

Svi kazivači su izrazili želju za povratkom u Hrvatsku. Složni su kako je taj trenutak povratka u daljnjoj budućnosti, ali istovremeno on je njima i realan cilj. Govor o povratku pomaže im strukturiranju njihova života u iseljeništvu.

Ovaj diplomski rad otvorio je mnoga pitanja u istraživanju suvremenih visokoobrazovanih migranata, odnosno transmigracijskih praksi. Svjedoci smo mnogobrojnih multinacionalnih korporacija čiji ogranci su i u Republici Hrvatskoj (npr. Coca Cola, Ericsson, Nestlé, L'Oréal itd.), ali i sve češćeg iseljavanja ili privremenog odlaska na rad visokoobrazovanih stručnjaka bilo u strane kompanije ili sestrinske firme koje imaju svoje ogranke u drugim državama (npr. INA, Agrokor itd.). U ovom istraživanju, nenamjerno, pokazalo se da se uglavnom radi o visokoobrazovanim mladim ljudima inženjerskih struka. Inženjerska zanimanja tražena su i na hrvatskom i europskom tržištu rada. Zanimljivo bi bilo proširiti istraživanje i na druge struke, primjerice medicinsko osoblje, stručnjake prirodnih znanosti te društveno-humanističkih znanosti. Neke od ovih struka bore se s velikom

nezaposlenošću i malim primanjima u Republici Hrvatskoj.²³ Sukladno tome, moguće je za pretpostaviti kako bi neke tematike, poput motivacije odlaska, mogle dati drugačije odgovore.

Daljnja istraživanja suvremenih migrantskih iskustava trebala bi uključivati i druge stručnjake koji se bave migracijskim temama kako bi se interdisciplinarnim pristupom, dobio širi pogled na suvremenu migrantsku problematiku mladih visokoobrazovanih ljudi.

²³ Aktualne su vijesti poput iseljavanja hrvatskih liječnika i medicinskog osoblja najviše u Njemačku. Najčešće isticani razlog su daleko veća primanja u Njemačkoj. Više: <http://www.vecernji.hr/hrvatska/svaki-mjesec-44-lijecnika-napustaju-hrvatsku-915899>, pristup: 9.9.2015.

7. LITERATURA

ABU-LUGHOD, Lila. 1991. "Writing against culture". U *Recapturing Anthropology: Working in the Present*, ur. Richard Fox. Santa Fe: School of American Research Press, 137-162.

ADAMOVIĆ, Mirjana. 2003. *Migracije mladih znanstvenika: stvarni i potencijalni "odljev mozгова" iz Hrvatske devedesetih godina*. Zagreb: Filozofski fakultet, magistarski rad.

AUGÉ, Mark. 1995. *Non-places. Introduction to an anthropology of supermodernity*. London, New York: Verso.

BOŽIĆ, Saša. 2004. "Nacionalizam-nacija, 'transnacionalizam'-'transnacija': mogućnosti terminološkog usklađivanja". *Revija za sociologiju*, XXXV/ 3–4:187–203.

CASTLES, Stephen, MILLER, Mark J. 2003. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. New York: Guilford Press.

ČAPO ŽMEGAČ, Jasna. 2005. "Trajna privremenost u Njemačkoj i povratak hrvatskih ekonomskih migranata". U *Stanovništvo Hrvatske- dosadašnji razvoj i perspektive*, ur. Dražen Živić et.al. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 255-273.

ČAPO ŽMEGAČ, Jasna, GULIN ZRNIĆ, Valentina i PAVEL ŠANTEK Goran. 2006. „Etnologija bliskoga’- Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja”. U *“Etnologija bliskoga” - Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, ur. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić i Goran Pavel Šantek. Zagreb: Jesenski i Turk, 7-43.

ČAPO ŽMEGAČ, Jasna. 2010. „Različiti pristupi povratnim migracijama: primjer Hrvatske“. *Studia ethnologica Croatica* 22:11–38.

ČAPO, Jasna i Katica JURČEVIĆ. 2014. „Povratak kao dolazak: migracijski procesi i transnacionalni prostori.“ U *Didov san. Transgranična iskustva hrvatskih iseljenika*, ur. Jasna Čapo, Caroline Hornstein Tomić i Katica Jurčević. Zagreb, 15-43.

ČIZMIĆ, Ivan; SOPTA, Marin; ŠAKIĆ, Vlado. 2005. *Iseljena Hrvatska*. Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga.

FAIST, Thomas. 2000a. *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Clarendon Press.

FAIST, Thomas 2000b. "Transnationalization in International Migration: Implications for the Study of Citizenship and Culture", *Ethnic and Racial Studies*, 23/2: 89–222.

GEERTZ, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.

GLICK SCHILLER, Nina, BASCH, Linda i SZANTON-BLANC, Cristina. 1992. "Towards a Transnational Perspective on Migration". *Annals of New York Academy of Sciences* 645:1–24.

GOLUB, Branka. 1992. *Vanjske migracije znanstvenika*. Zagreb: Filozofski fakultet, doktorska disertacija

GOLUB, Branka. 2004. *Hrvatski znanstvenici u svijetu. Socijalni korijeni u vremenu i prostoru*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja

GRBIĆ, Jadranka. 2004. "Jezični procesi, identitet i globalizacija." *Narodna umjetnost* 41/2: 235-253.

GRBIĆ-JAKOPOVIĆ, Jadranka. 2014. *Multipliciranje zavičaja i domovina: Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet*. Zagreb: FF-press.

GULIN ZRNIĆ, Valentina. 2006. "Domaće, vlastito i osobno: autokulturna defamilijarizacija". U *Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, ur. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić i Goran Pavel Šantek. Zagreb: Jesenski i Turk, 73-91.

HORNSTEIN TOMIĆ, Caroline, PLEŠE, Borna. 2014. "Skilled mobility as a challenge for Croatian diaspora and migration policies". U *Skilled migration and development practices: Republic of Moldova and the countries of South East European*, ur. Varzari, V., Tejada, G., Porcescu, S. Chisinau: École Polytechnique Fédérale de Lausanne, Acad. De Stiinte a Moldovei, 80-95.

KLIMT, Andrea. 1989. "Returnig 'Home. Portuguese Migrant Notions of Temporariness, Permanece and Commitment". *New German Critique* 46:47-70.

KUTI, Simona. 2012. "Koncepti transnacionalnih socijalnih prostora i polja u istraživanju migracijskih i postmigracijskih procesa." *Migracijske i etničke teme* 28/2:119–141.

LEVITT, Peggy i Nina GLICK SCHILLER. 2004. "Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society". *International Migration Review* 38/3:1002–1039.

MESIĆ, Milan. 2002. *Međunarodne migracije. Tokovi i teorije*. Zagreb: Societas.

MIHALJEVIĆ, Lucija. 2010. "Transnacionalne prakse žena u diplomaciji". *Studia ethnologica Croatica* 22:85-114.

MIKULIĆ, Đurđa 2002. *Aspiracijski i vrijednosni aspekti odljeva mozgova: analize studentske populacije 2000. godine*. Zagreb: Filozofski fakultet, diplomski rad.

ONG, Aihwa. 1999. *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*. Durham - London: Duke University Press.

PLEŠE, Iva. 2006. "Jesam li bila na terenu". U *Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, ur. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić i Goran Pavel Šantek. Zagreb: Jesenski i Turk, 117-139.

POTKONJAK, Sanja. 2014. *Teren za etnologe početnike*. Zagreb: HED biblioteka, FF press.

POVRZANOVIĆ FRYKMAN, Maja. 2010. „Materijalne prakse bivanja i pripadanja u transnacionalnim društvenim prostorima“. *Studia ethnologica Croatica* 22:39-60.

POVRZANOVIĆ FRYKMAN, Maja. 2001. „Povezati mjesta, izdržati udaljenost: iskustva i implikacije transmigrantskih putovanja“. *Narodna umjetnost* 38/2:11-31

SIMSEK-CAGLAR, Ayse. 1994. *German Turks in Berlin: migration and their quest for social mobility*. Montreal: McGill University. http://digitool.library.mcgill.ca/R/?func=dbin-jump-full&object_id=41770&local_base=GEN01-MCG02 (pristup: 14.8.2015).

SCHUETZ, Alfred. 1945. "The Homecomer". *The American Journal of Sociology* 50/5:369–376.

ŠVERKO, Iva. 1996. *Neke psihologijske determinante "odljeva mozgova" u Hrvatskoj*. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, diplomski rad.

VERTOVEC, Steven. 2002. "Transnational Networks and Skilled Labour Migration". Lecture text <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/WPTC-02-02%20Vertovec.pdf> (pristup 1.9.2015).

INTERNETSKI IZVORI

Državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske

-<http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-republici-austriji/18> (pristup: 5.9.2015)

-<http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-njemackoj/32> (pristup: 5.9.2015.)

GATARIĆ, Ljubica. "Svaki mjesec 44 liječnika napuštaju Hrvatsku". <http://www.vecernji.hr/hrvatska/svaki-mjesec-44-lijecnika-napustaju-hrvatsku-915899> (pistup: 9.9.2015.)

Geofizika, <http://www.geofizika.com/> (pristup: 28.8.2015.)

I.M. "Radne vize za hrvatske građane ukida i Španjolska". <http://www.glas-slavonije.hr/273398/1/Radne-vize-za-hrvatske-gradjane-ukida-i-Spanjolska> (pristup: 2.9.2015.)

Jungheinrich, <http://www.jungheinrich.com/> (pristup: 28.8.2015.)

KPMG, <https://home.kpmg.com/xx/en/home.html> (pristup: 28.8.2015.)

KUKEC, Tomislav. 2013. "Vodič za sve koji žele raditi u inozemstvu. Pogledajte gdje možete naćo posao u EU i svijetu!". <http://www.jutarnji.hr/vodic-za-sve-koji-zele-raditi-u-inozemstvu-pogledajte-gdje-mozete-naci-posao-u-eu-i-svijetu-/1093559/> (pristup: 2.9.2015.)

N.N. 2015. "Dramatićan egzodus: Samo u Frankfurt doselilo 2954 Hrvata katolika". <http://fenix-magazin.de/dramatican-egzodus-samo-u-frankfurt-doselio-2-954-hrvata-katolika/> (pristup: 5.9.2015.)

8.PRILOZI

Slika 1. Kontejnersko naselje u Egiptu, 400 km od Kaira. Fotografirao: kazivač David, Egipt, 2015.

Slika 2. Kazivač David s radnom opremom. Fotografirao: kazivač David, Egipt, 2015.

Slika 3. Kazivač Petar i lokalac. Fotografirao: kazivač Petar, Singapur, 2015. ←

Slika 4: Druženja kolega poslije posla. Fotografirao: kazivač Petar, Singapur, 2015.

↓

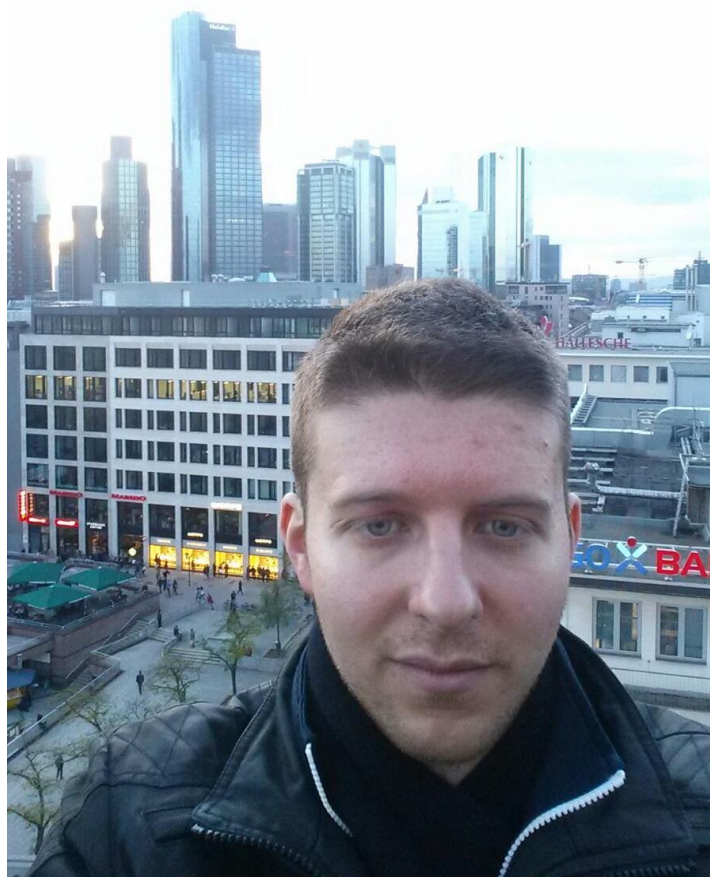
Slika 5. Kazivač Tin s prijateljem na tržnici u Indiji. Fotografirao: kazivač Tin, Indija, 2015.

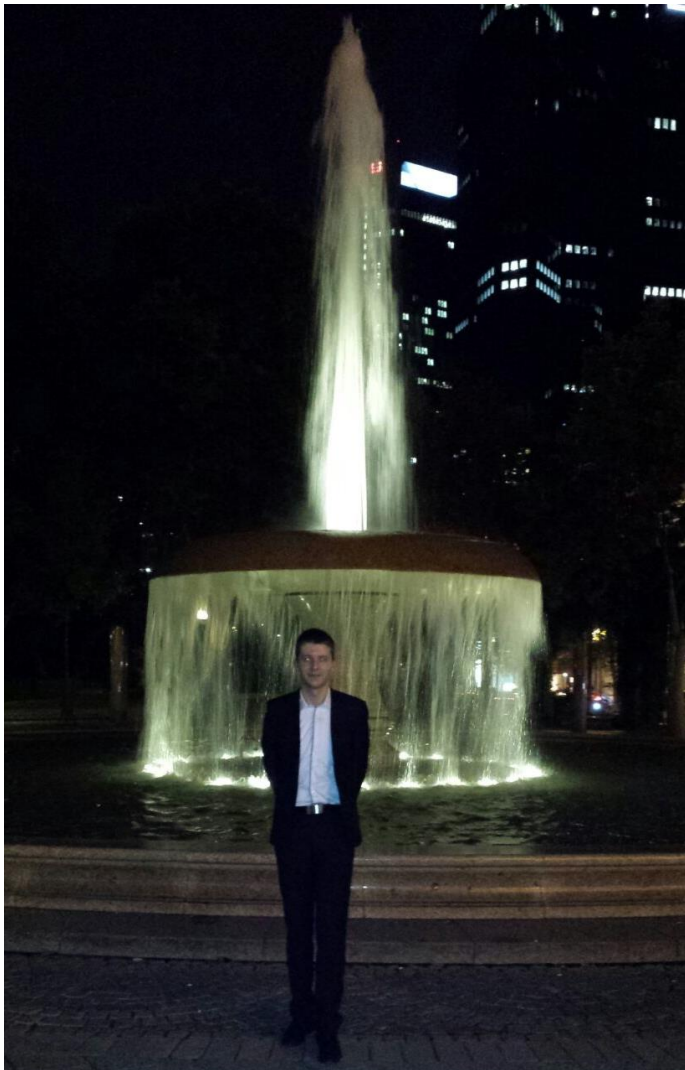
Slika 6. Kazivač Tin s lokalnim stanovništvom na otoku Eday. Fotografirao: kazivač Tin, Škotska, Velika Britanija, 2015.

Slika 7. Ulazak u naselje Spartanburga, Južna Karolina. Fotografirao: kazivač Tin, Sjedinjene Američke Države, 2015.

Slika 8. Kazivač Jan s pogledom na poslovni centar Frankfurta, Fotografirao: kazivač Jan, Njemačka, 2015.

Slika 9. Kazivač Jan u večernjem obilasku Frankfurta nakon posla, Fotografirao: kazivač Jan, Njemačka, 2015.

Slika 10. Kazivačica Marta s kolegama na 'sajmu poslova' na zagrebačkom Fakultetu elektrotehnike i računarstva Fotografirala: kazivačica Marta, Zagreb, 2015.

Slika 11. Turističko razgledavanje Shanghaija. Fotografirala: kazivačica Marta, Zagreb, 2015.

8.1. POPIS PRILOGA

Slika 1. Kontejnersko naselje u Egiptu, 400 km od Kaira. Fotografirao: kazivač David, Egipat, 2015.

Slika 2. Kazivač David s radnom opremom. Fotografirao: kazivač David, Egipat, 2015.

Slika 3. Kazivač Petrar i lokalac. Fotografirao: kazivač Petar, Singapur, 2015.

Slika 4: Druženja kolega poslije posla. Fotografirao: kazivač Petar, Singapur, 2015.

Slika 5. Kazivač Tin s prijateljem na tržnici u Indiji. Fotografirao: kazivač Tin, Indija, 2015.

Slika 6. Kazivač Tin s lokalnim stanovništvom na otoku Eday. Fotografirao: kazivač Tin, Škotska, Velika Britanija, 2015.

Slika 7. Ulazak u naselje Spartanburga, Južna Karolina. Fotografirao: kazivač Tin, Sjedinjene Američke Države, 2015.

Slika 8. Kazivač Jan s pogledom na poslovni centar Frankfurta, Fotografirao: kazivač Jan, Njemačka, 2015.

Slika 9. Kazivač Jan u večernjem obilasku Frankfurta nakon posla, Fotografirao: kazivač Jan, Njemačka, 2015.

Slika 10. Kazivačica Marta s kolegama na 'sajmu poslova' na zagrebačkom Fakultetu elektrotehnike i računarstva. Fotografirala: kazivačica Marta, Zagreb, 2015.

Slika 11. Turističko razgledavanje Shanghaia. Fotografirala: kazivačica Marta, Zagreb, 2015

Naslov: Suvremena transmigrantska iskustva visokoobrazovanih Zagrepčana

Rad donosi etnološki i kulturnoantropološki aspekt suvremenih transnacionalnih praksi i življenih iskustava mladih visokoobrazovanih Zagrepčana. Nakon prikaza potisnih faktora iseljavanja i motivacije kazivača za rad u drugim državama, daje se uvid u njihov svakodnevni život: prvi susreti sa stranom zemljom, pronalazak smještaja, upoznavanja novih ljudi, učenja jezika, provođenja slobodnog vremena. Razmatraju se razlozi nepovezanosti suvremenih visokoobrazovanih migranata sa starijim hrvatskim iseljeništvom. Fokus istraživanja i analiza dobivenih podataka usmjerena je na načine održavanja transnacionalnih praksi koje prelaze granice država: održavanje kontakata s obitelji, prijateljima. Prikazuju se načini na koje transmigranti bivaju inkorporirani 'tu i tamo'.

Ključne riječi: *migracije stručnjaka, odljevi mozgova, individualni migranti, transnacionalne prakse*

Title: Contemporary experiences of highly skilled transmigrants from Zagreb

The following paper provides an cultural anthropological insight into the transnational practices and living experience of highly skilled young people from Zagreb. After presenting the push factors of migration and motivation of informants to work in other countries, the paper gives an insight into their daily lives: the encounter with a foreign country, finding accommodation, meeting new people, learning a language and their leisure time. One of the chapters is discussing causes of incoherence between present-day migrants and older croatian diaspora. The focus of the research and analysis is primarily directed to the practices of migrants and ways of maintaining transnational ties which cross state borders: keeping in touch with family and friends. Furthermore, the forms that incorporate transmigrants 'here and there' are displayed.

Key words: *skilled mobility, individual migrants, transnational migration, practices*